
Алесь Пашкевіч

...Усялякае мастацтва ёсць лірыка,
усялякая асалода мастацтвам –
гутарка з душой мастака...

Круг

Раман-біяграфія

*Жыццё закон нязломны мае:
ніколі праўда не ўмірае.
Уладзімер Дубоўка.*

ЧАСТКА ПЕРШАЯ

0.

Учора і заўтра – гэта памяць і праўда.

Сёньня – іхняе злучво.

Розьніца паміж памяцьцю і праўдай – розьніца
паміж учарашнім і заўтрашнім адкрыцьцём.

Альбо розьніца паміж лірыкай і матэматыкай.

Альбо розьніца паміж нараджэньнем: стагоддзе
таму ў сямейнай радасьці ці дзесяцігоддзе назад –
у гонары нацыі.

Альбо розьніца паміж першым крокам: па глінянай падлозе да матчынай рукі ці па сучаснасьці ў вечнасьць.

Альбо розьніца паміж хадой: напрамкі – і па крузе.

Альбо розьніца паміж сьмерцю: сёньняшняй – і заўтрашняй.

Калі да праўды дадаць памяць – атрымаецца ісьціна.

Калі ад праўды адняць памяць – будзе хлусьня.

Калі ад памяці адняць праўду – будзе жыцьцё.

Жыцьцё ад памяці да праўды і ёсьць сёньняшні шлях ад учора да заўтра.

1.

Хата стаяла большасьцю вокнаў да вуліцы. Зробленая са звонкіх бярвёнаў, яна добра трымала цяпло зімой, а прахалоду – летам. Пакоі ў хаце падзялілі ад печы: з таго боку, дзе страшна раскрываўся чорны ад сажы рот, што хаваў цэлыя бярэмі дроў, і чыгуны, і патэльнію, – была кухня; абшмальцаваныя нагавіцамі й валёнкамі два бакі печы глядзелі на спальню, трэці бок, выбелены больш старанна, атрымала «заля».

Вечарамі, калі на вуліцы пасьвітваў марозны вецер, ён любіў сьцішыцца ў запечку, каля коміна, накласьці на чарэн, каб не было мулка, старых апранах і цікаваць зьверху за тым, што робіць бацька: ці падшывае ў скупым сьвятле газоўкі кажух, ці выразе адной рукой (другая, пашкоджаная, была бяз пальцаў) лыжку... А яшчэ любіў марыць, і мары тыя зазвычай былі летнія – бо зіма моцна надакучвала. Канешне, калі б у яго былі такія валёнкі, як у фельчаравых сыноў, ды ўцеплены вацінай палітончык – ён бы не сумаваў: за агародамі, там, дзе намятала найболей сьнегу, такая горка! Старэйшыя хлопцы аблівалі яе вадой, і па лёдзе, разагнаўшыся, можна было сунуцца ажно да самай рэчкі! Толькі ж дзе на ўсіх іх – чатырох – набрацца тых валёнак ды палітончыкаў...

Як малодшаму, яму даводзілася саступаць «чаргу» на вопратку – і сястры Тасі, і братам. Напачатку, праўда, спрабаваў плакаць, ды маці не сьпяшала са шкадаваньнямі: няма чаго па марозе гарцаць, ляжы на печы – здаравей будзеш. І зімой ён часьцей сябраваў з печкай (так – памяншальна-ласкава – звалі яе ў хаце ўсе дзеці, хоць насамрэч печ была – асабліва для яго – вялікай, і без табурэткі ён ня мог узьлезці нават да прыпечка. Здаралася, нават падаў. Аднаго разу і моцна «праверыў» падлогу ілбом.

Маці клала на печ то мяшэчак з гарбузікамі, то сушаныя яблыкі, і тады, глядзячы зьверху ў напаяўзамерзлае вакно, зімовыя гадзіны цягнуліся ня так марудна.

І ён летуценіў пра цяплынь, калі нарэшце дазваляць плёскацца ў рэчцы, калі застанецца начаваць у дзеда Янкі, будзе «пасьвіць» ягонья пчолы, за што, канечне ж, атрымае кус мядовых сотаў...

Дзед Янка Гайдуковіч, матчын бацька, жыў у маленькай – на пяць-шэсьць хатак – вёсцы Язы паміж Варанцом і Шабанамі. Затое прасторы было ў той вёсцы яшчэ болей, чым у іхніх Агародніках: хаты месьціліся зводдаль адна ад адной, і дзедава сям'я стаяла нібыта ў асобным засьцен-

ку. На ўзгорку – сад, вульлі. Зямлі Язаўцы мелі небагата, затое кожны валодаў «надзелам» возера Доўжа – маглі лавіць там рыбу хоць сеткамі.

Было ў дзеда Янкі, акрамя маці (старэйшай дачкі, якая пакуль адна выйшла замуж), яшчэ чацьвёра дачок. (Адзіны сын, якога на апошнія грошы здолелі вывучыць, захварэў на сухоты і памёр у далёкім Пецярбурзе.) Яны любілі малодшага пляменьніка і хоць на тыдні ахвоціліся пакідаць яго ў сябе. Прышкадоўвала малодшага ўнука і бабця. І Уладзіку было з імі цікава, асабліва калі тыя браліся ткаць або вязаць сеткі. Праўда, не сумаваў у Вязах і з дзедам – калі той браў у лес.

З маладосці дзед Янка – ляснік. У яго ёсьць нават стрэльба, толькі – як не хацелася Уладзіку – у лес яе ня браў, – так і вісела ў хаце над ложкам. З сабою дзед зваў Цяву – невялікага сабаку, якога шчанюком выпрасілі ў панскім двары. «Карысьці, праўда, ад цябе ніякай, – усміхаўся дзед, – Аднак жа весялей». Ні ўкусіць каго Цява ня мог, ні нават гаўкнуць. Адно калі бачыў чужога чалавека – бег да парога і стукаець лапамі ў дзьверы.

Яшчэ ў дзеда на левай руцэ не было частачкі сярэдняга пальца. Дзе дзелася – пра тое не хацеў гаварыць. І Уладзік прыдумляў сваё: ці мядзьведзь, ці воўк адкусілі. Насамрэч, як потым даведаўся, усё было яшчэ страшней: дзед ішоў лесам, за поясам – сякера; раптам якраз перад ім штось каляровае мільгатнула каля дупла; дзед – руку (леваю) у дупло, як штось за палец і цапнула; з перапуду пацягнуў руку – а на пальцы нейкая пачвара вісіць, крыламі лапаціць... Дзед за сякеру, пачвару на пень ды па шыі тому страхоцьцо... Толькі крышку не пацэліў – і на пні частку свайго пальца і пакінуў. А потым, ачуняўшы, распознаў у тым страхоцьці звычайную жаўну...

Дзед Янка быў добрым і стрыманым чалавекам. Толькі аднаго разу Уладзік бачыў яго ўсхвалявана-злосным. Ужо і паснулі ўсе, як нечакана Цява застукаў у дзьверы. На гэта адразу не зважалі: можа, зьмёрз, у хату просіцца (а якраз бралася на халады, падыходзіла Піліпаўка). Аднак Цява, як яго не акрыквалі, не сунімаўся. І тады дзед вызірнуў у вакно.

– А божа ж мой! – толькі й вымавіў. Скочыў да ложка, усунуў у стрэльбу набой і ўжо ад дзьвярэй: – Дабудзі малога, каб не спалохаўся...

А праз хвілю – стрэліў.

У садзе, у невялікім сьвіране, што быў непадалёк ад хаты, але праз дарогу-вуліцу, стаялі чатыры скрыні (іх звалі кубламі), куды дочки складвалі свой пасаг. А тае начы злодзеі падагналі да сьвірана дзьве фурманкі і пачалі выносіць кублы. Напалохаліся нечаканага стрэлу, пакідалі і калёсы, і коней...

Цяву запаважалі яшчэ болей.

Любіў Уладзік і свайго другога дзеда Хведара, бацькавага бацьку, які нарадзіўся і жыў у Манькавічах, крыху на поўнач ад Агароднікаў, каля Гарэлага балота. Часта слухаў ягоныя аповеды пра свайго бацьку Якуба – Уладзікавага прадзеда. Прадзед быў хоць і не вучоным, ды ведаў назву кожнай зоркі: Коўш, Сітцо, Алень... Бездакорна вызначаў час, калі што сеяць ці садзіць: «Трэба ўжо кідаць у зямлю (тое і тое), бо на дубе ліст стаў, як заечае вуха»...

Прадзед меў здароўе асілка. Неяк з суседзьмі ехаў з Мядзела, з кірмашу. На паўдарозе – карчма. Зайшлі пагрэцца, па чарцы паспытаць. Якуб сеў за стол, прыхінуўся да сьцяны – а прасьценак і вываліўся. Карчмар узняў хай:

– Плаці за рамонт!

– І ня думаю... У цябе не карчма, а развалюха, то мне табе новую збудаваць?! Прыедзь да мяне і паспрабуй прасьценак вываліць...

А яшчэ, расказвалі, загразла аднаго разу на балоце ягоная кабыла. Добрыя людзі пачалі цягаць ламачча, жэрдкі. А прадзед спакойна:

– Чакайце-чакайце, дзеткі... – і пад кабылу, узваліў яе пярэднія ногі сабе на плечы – і вывалак на сухадольле...

Прадзед кеміў і ў «архітэктурцы»: збудаваў так сваю сядзібу, што... пажар да яе ня мог падступіцца. Суседзі думалі, што ў Якуба ў хаце – цудадзейны абраз, і ў час новага пажару абносілі яго вакол вёскі, аднак агонь не суняўся. Прадзед тады навучыў свайму сакрэту і аднавяскоўцаў: усе надворныя будынкі трэба аддзяляць ад вуліцы садам, і хату таксама ў садзе ставіць – тады агню скрозь яго дабрацца цяжэй...

Якуб пражыў сто тры гады і перад сьмерцю асьлеп. Памыўся ў лазьні, «Не хачу жыць дармаедам, бо працаваць больш не магу», – сказаў зьніжкавелама сыну-адзінцу Хведару, апануўся ў чыстае, лёг у ложак – і перастаў і есьці, і піць. Як ня ўкленчвалі перад ім – нават вады ані кроплі ня ўзяў. На трэція суткі памёр. Пахавалі яго на ўскрайку Агароднікаў, пры так званым Пральлі (непадалёк бабы «пралі» бялізну). На Манькаўскіх могільках пахаваць не дазволіў поп, – назваў яго самагубцам. Хведар паставіў над бацькавай магілай высокі дубовы крыж. І застаўся гаспадарыць адзін на валоцы зямлі.

Цяпер, праўда, дзед Хведар таксама стары і нямоглы. Калі Уладзік яшчэ ляжаў у «польцы», конь выпяў дзедка капытом пад самае сэрца, – і з кожным годам дзед слабеў. Аднак не стамляўся расказаць цікавыя казкі, а таксама ня менш цікавыя, хоць крыху і незразумелыя, апаведы, якія заве нейкімі «георгікамі». (Толькі праз гадоў пяць-сем Уладзік дазнаўся, што гэта дзед ператлумачваў на свой капыл цэлыя разьдзелы з прачытаных у арыгінале «Георгікаў» Вергілія. Дзед добра ведаў латынь, а паспрыў яму ў тым пан Юстын Палівода, які прагуляў сваё багацьце, разышоўся з жонкай – і якога прытуліў у сваёй хаце прадзед Якуб.)

А яшчэ дзед Хведар умеў гаварыць з бусламі. На старым клёне каля яго сядзібы жыла сям'я бацяноў (так у іхняй мясцовасьці звалі буслоў). Калі раставаў сьнег і сонца ўсур'ез пачынала налечваць-грэць зямлю, – наставаў для Уладзі вельмі адказны час: пільнаваць прылёт буслоў. І лета пачыналася для яго якраз ад гэтага прылёту.

Зазвычай дзед поркаўся на гумнішчы, старэйшым братам таксама хапала сваіх заняткаў, а ён гадзінамі праглядваў лёгкія вясновыя аблачынкі, і як толькі заўважаў над вёскай белых птахаў – вопцасам нёсся да дзедка:

– Бацяны! Дзедка, бацяны ляцяць!..

Дзед усміхаўся, кідаў сваю работу і разам з унукам, па-сур'эзнаму ўзьнімаючы свае густыя бровы, ішоў да клёна. Чакаў, пакуль бусьліная пара, павольна-велічна пакружляўшы над сядзібай, нарэшце стане на гняздо, і пачынаў – найперш да гаспадара:

– Дзень добры, боця!

А бусел, нібыта зразумеўшы, у адказ ляскатаў дзюбай:

– Та-та-та-та...

Дзед жа:

– То дзе ж ты лётаў, што бачыў?

Бусел зноў:

- Кла-кла-кла-кла...
- Ну то добра, пажыві і ў нас. Ніхто цябе і тут ня скрыўдзіць.
- Кта-кта-кта-кта...
- Вось чуеш, унучак, боця дзякуе нам за сустрэчу...

І ня толькі пра буслоў марылася на печы Уладзіку. Доўгімі вечарамі ён уяўляў, як крыху падрасьце – і бацька пачне браць яго лавіць рыбу, як і ён будзе цягнуць да берага шырокую сетку, як цёплая вада лагодна казытацьме яго, як залюструюцца на вазёрнай роўнядзі сонцавы ўсьмешкі, як здалёк будуць назіраць за ім маці з сястрой – і шаптацца...

...Ён прачнуўся і вызірнуў з запечка на кухню. Аказалася, гэта і на-самрэч ціха, каб не пабудзіць братоў і малодшае немаўля (якое мерна сапела ў падвешанай да столі люльцы), перашэптваліся пра штось сястра з маці.

Была нядзеля, бо ў хаце – аніякай стукатні. Маці пякла грэцкія бліны, а сястра дапамагала ёй.

- Мамка! Дай блінка! – узрадаваўся ён.
- Цішэй, рана яшчэ. Хату пабудзіш... Ды й напачатку трэба памыцца, змовіць пацеры, а тады ўжо – за бліны.
- Я ж ня ведаю пацераў...
- А бяз іх нічога ня будзе. Прыдумай.

Матчын голас падаўся яму вельмі сур'ёзным. Ён павольна злез з печы, сеў за стол, прыгладзіў чуб (усё астатняе бацька выстрыг), і нечакана для маці загаварыў:

...Ты – наш Бог.
Твая і хата,
твая і печ.
Але ж мама – наша.
Мама ўчыняла бліны,
мама пякла бліны.
То і бліны – нашы...*

– Усё, змовіў, давай бліна, – скончыў ён свае «пацеры», і расчуленая маці паклала перад чатырохгадовым «паэтам» пахкі, змазаны маслам блін – яго першы ганарар.

Ад самага нараджэння наканаўваўся яму лёс біблейскага Маісея... У першым ліпені стагоддзя пабачыўшы сьвет і паспытаўшы матчынага малака, ён ціхенька ляжаў у калысцы. Лета выдалася сухім, сьпякотным.

«Трэба жыта жаць, – турбавалася маці. – Вазьму Ўладку з сабой у поле, пакладу ў бабку, пад снапы. І прахалода, і ад мяне блізка...» І ўжо ўкруціла малога, і з хаты выйшла, як каля брамкі яе перастрэлі старэйшы сын Ваня, два фельчаравы і тры крамнікавы хлопцы: валаклі вялікія драўляныя начоўкі.

Маці расчулілася:

- Дзякуй, хлопчыкі. Але ж у нас ужо ёсьць балейка, каб купаць Уладзьку...
- Не, у гэтых начоўках мы панясём яго на млын, – прабурчэў Ваня.
- На які млын? Навошта?

* Тут і далей цытуюцца арыгінальныя вершы Уладзіміра Дубоўкі.

– А пусьцім па рэчцы... Каб ня плакаў тут, спаць ноччу не перашкаджаў!

Адпытлявала тады маці сына за дурныя думкі, а сама яшчэ доўга і ўспомніць пра тое баялася: вазьмі тады пакінь на колькі гадзін малога ў хаце (як часта рабіла раней), хлопцы і зьнеслі б малога на рэчку...

«Выцягнены з вады» – гэта ў перакладзе азначае слова Маісей. Калісь, выконваючы волю егіпецкага фараона, яго пакінулі на рэчцы ў абсмоленым кошыку. Выратавала Маісея фараонава дачка, якая прыйшла да вады мыцца... Фараонаў у іхніх прымядзельскіх краях не было спакон веку, і выратоўваць малога давялося маці...

Сьмерць цікавала за ім яшчэ з малалецтва. Аднаго разу нават апусьціла на яго... сваю сякеру. Маці адтапіла малако і павесіла клінок з творагам на тапарышча – каб сыякала ў вядзерца сыроватка (сякера ляжала на лаве і служыла адвесам). Калі маці выйшла з хаты, яму закарцела ўзьлезці на тую лаву... Клінок з творагам зваліўся ў вядро, а сякера, падаючы, дзюбнула сваім лязом па ягоным дасьціпным носе.

Плач, кроў! Маці кінулася з малым да вясковага фельчара, балазе той жыў праз вуліцу. Фельчар і прышыў падсечаны нос, аднак яшчэ болей прыстрашыў:

– Гэта нічога, зарасьце. А магла б, ня дай Бог, сякера па ілбе ці воку сёкануць...

Рана загаілася хутка, нават рубца не засталася, вось толькі фельчаравы хлопцы пачалі зваць яго Прышываны Нос. Ды тое нічога: ад мянушкі шкоды было менш, чым ад сякеры.

А яшчэ ён помніць іншы сполах – люты, сьмяротны, па ўсёй вёсцы які разыходзіўся.

Завітаў неяк у вёску падарожны: стары, худы, у страшным рызьзі. Абступілі яго дзядзькі: «Што ў сьвеце чуваць?», – пытаюць.

– Кепскае чуваць, – адказвае той. – Скора зьвявіцца на небе Боскі анёл і будзе трубіць у трубу, каб паклікаць на суд усіх жывых і нябожчыкаў. Магілы паадкрываюцца, і будзе канец сьвету...

Прачулі пра гэта, канечне ж, і дзеці. І, як на тое, праз некалькі дзён над Агароднікамі – аграмадны шар, пад ім – драўляны кош, а з каша тоўстая вяроўка ажно да зямлі, як хвост, цягнецца, нейкая постаць з каша вызірае і ў трубу трубіць...

Кінуліся ўсе па хатах, павыносілі абразы. Страхата, крыкі жудасныя. І яму тады здалася, што зямля задрывэла пад нагамі – вось-вось хату праглыне, а сонца нават сьвяціць слабей пачало...

Памаліліся адчайна вяскоўцы – і нябесная здань адплыла, – за поле, пад Манькавічы, да Гарэлага балота. Там было ўрочышча. Пасьвячы колісь коней, малыя ўпалілі ў тым балоце торф, і зімой і летам дыміла яно, а затым у выгарыну абвалілася і зямля, і дрэвы. Толькі чорныя макаўкі тырчэлі цяпер над Гарэлым балотам.

За адну з іх і зачэпілася вяроўчына з паветранага шара. Па ёй злезьлі двое «анёлаў» і пашыбавалі назад да Агароднікаў. А там – багамольле.

Адзін з «анёлаў» пачаў так ляяцца, як у вёсцы аніводзін мужчына ня чуў.

Аказалася, што з Ковенскай крэпасьці вайскоўцы пусьцілі паветраны шар – аэрастат. А ў ім нешта папсавалася, і «аэранаўт» – каб уратавацца – пачалі зваць на дапамогу вяскоўцаў. А каб лепей чутно было – у трубу дудзелі. Толькі ж адкуль тым вяскоўцам ведаць было пра тыя аэрастаты...

Біблейскі Маісей пачынаў сваю працу пастухом авечак. Авечак бацькі Уладзі не трымалі, аднак і ён паспытаў пастухоўскага хлеба: пасья дзедавых пчол пачаў пільнаваць на выгане гусей, а як споўнілася шэсьць

гадоў, яму – росламу і не па часе дужаму – даверылі пасьвіць і статак кароў.

Вясковы выган стаў кепскім, заместа травы ўскоквалі калючкі, і бацька арэндаваў пасеку ля Доўжы. Гаспадары пасекі жылі далекавата ад возера, і «пашу» – траву паміж шыхтамі вульляў – не скарыстоўвалі. Вось і пусьцілі туды іхніх кароў, і плату невялікую запрасілі: калі-нікалі масла ды сыроў.

Ад хаты да пасекі – тры вярсты лесам. Уладзя браў яды на цэлы дзень і вяртаўся з каровамі толькі вечарам. У абед падганяў іх да возера, туды прыходзіла маці з даёнкамі. Адносіць малако дапамагалі старэйшыя браты.

За вёскай шапацела ў чаратах Мядзелка. Яна апаясвала два палеткі. Паплавы па абодва берагі належалі вяскоўцам. За тыя паплавы колісь вялася сапраўдная бойка. Гэта былі добрыя сенажаці, а –да ўсяго – з іх лацьвей дабіраліся вяскоўцы да панскага лесу.

І аднаго разу адміністратар абвесьціў пра тое, што паплавы яшчэ здаўна належалі князю, а таму наўзамен іх адводзіцца зямля Залатухі – багністы дзірван у лесе.

Сабраўшы грошай, вяскоўцы выправілі пасланца да віленскага адваката. Аднак той не пакінуў аніякай надзеі: «Ваш жа князь – у былым царскі міністр...»

Не зважаючы на грозьбы, вяскоўцы зноў пачалі касіць паплавы, суньшы сена. Вазіць жа яго давялося ў гумны княскія – пад прымусам салдатаў.

А як ноччу салдаты паўпіваліся (у князя быў свой бровар), ускочыў на княскія гумны, стайні і пуні чырвоны певень...

Панаехала нараніцу жандараў, але вяскоўцы ў адзін голас аднекваліся-апраўдваліся:

– То ж п'яныя салдаты да пажару давялі...

Панскі лес, дзе і спала балота Залатуха, пачынаўся за рэчкай ад левага поплава. У лес той Уладзя бегаў толькі аднойчы, ды й то з братамі. Лес багаты, гонкі, і маніў ён ня менш, чым рэчка, асабліва калі ўзлазіў на дзедаў клён з бусьянкай – з вышыні рэчка паказвалася адным сваім бокам, ды і то закрытым трысьцём, а вось лес... Лес ураджаў веліччу, прасторам. Нібыта зялёнае лісьцёвае мора збіралася вось-вось сьцячы нізкім поплавам у рэчку, заліць і затапіць усё наўкол...

Яму тады здавалася, што лепш, чым з дзедавага клёна, разглядзець ваколіцу немагчыма. Аднак, як выявілася (праўда, толькі праз пяць гадоў), можна было – і нашмат лепш!

Здарылася тое ў вайну. У Агароднікі заехаў конны нямецкі дазор: з доўгімі пікамі, у зіхоткіх шлемах са сьмешнымі дзюбкамі-пікамі зверху. Сьпешыліся, пайшлі ў Лідчыкаву хату – стаяла скрай вёскі, на ўзвышшу. А адзін, маладзейшы, сьцярожка палез на страху і пачаў у бінокль азіраць манькаўскую дарогу, Калееўскае поле, лес. І якраз Уладзя з малодшым братам Язэпам сунуліся чагось паўз тую хату – і заглядзеліся на немца.

– Лезьце сюды, – запрасіў той па-нямецку.

– Нямецкую Уладзя тады пачаў ужо вывучаць і крыху разумеў, ды і скласьці тое-сёе мог.

– А што вам трэба? – насцьцярожыўся.

– О, вундэркінд! – усміхнуўся немец. – Лезь, ня бойся!

Пэўна ж, Уладзю карцела ўзьлезці на страху, але і немца пабойваўся, ды і самога Лідчыка – можа і вушы за тое нацягаць... Аднак цікавасьць перамагла, ды і не па сваёй жа волі... Заве вунь...

Адвёў ён Язэпа за плот, а сам паволі па вянках бярэнаў і ўзьлез на страху.

Немец бліжэй падзывае – і бінокль, не зьнімаючы раменьчыка з шыі, прапаноўвае...

Душа Уладзева так і зайграла, калі зірнуў у зіхоткія лінзы... Адразу перад вачыма – як рукой працягнуць – выскачылі арэшыны, якімі пачынаўся лес. Кожны лісьцік відзён!

«Так і з печы грыбы зьбіраць можна», – падумалася. Адвёў бінокль – рэчка і млын на ёй, пад узгоркам – таямніча-страшнае, але й прыгожа-дзіўнае Рудакоўскае возера, за млынам – Доўжа люструецца, а за ім іншыя вазёры выблісквалі: Глодава, якое злучалася з Доўжай пратокай, Задзеўскае (гэта ж ужо амаль пад Паставы), а недзе там, далей па Мядзелцы, губляліся Кавалькі, Думбля, Ксяндзоўскае, Мажэйскае, – цэлая вязанка вазёраў...

«А чаму ў нас столькі вазёраў, а недзе, пішуць, іх зусім няма?», – спытаў ён неяк у бацькі. Той зірнуў сур'ёзна, пачухаў патыліцу:

«Пэўна, Бог больш нашу зямлю любіць. Бо возера – гэта ж ня толькі прыгажосць, але і багацьце».

«А вазёры і да нас былі?»

«Былі... Яшчэ і тады, калі на гэтай зямлі і людзі не жылі».

«То навошта ж іх Бог так рана даваў? А раптам людзі не знайшлі б іх у нашых лясах?»

І тады дапамагала маці:

«Бачыш, якое неба над намі чыстае? Вазёры яшчэ і дзеля таго, каб неба ў іх ранкам магло памыцца...»

...Ён доўга б тады разглядаў у бінокль ваколіцу, калі б не прынесла ліха глухога Нямакалі (так празвалі ў вёсцы старога Укашчыка, – дзе трэба і дзе ня трэба ўсоўваў ён сваё «няма калі»). Прыклэпаў ён да Лідчыкавага суседа-ўдаўца Казака. Раз паклікаў з вуліцы, другі. Той не адзываецца. І тады яшчэ мацней:

– Казак! Ка-за-а-а-к, ці чуеш?! Няма калі мне тут чакаць...

А немца як варам аблілі. Выхапіў бінокль – і кумільгом са страхі.

– Казакен... Казакен! – ускочыў у Лідчыкаву хату. А праз хвілю, скочыўшы на коней, дзор – думуючы, што да вёскі падступаюць казакі – зьнік.

Назаўтра праз Агароднікі і насамрэч прайшоў эскадрон данскіх казакоў, аднак такіх бінокляў у іх ужо не было...

2.

Ён адчуўся дарослым, калі аднойчы з бацькам заводзілі брэдзень-трайнік – ціха, каб не палохаць рыбу, якая, як думалася, у той час ужо спала (а лавілі зьвечара і ледзь не да ночы), расстаўлялі трайніковы «крылы» і, сунучы да затончыка, паволі злучалі іх... А на плячах цяжэлі і цяжэлі торбы – з лінямі, язімі, акунямі...

Ці, можа, «падрос» ён той раніцай, калі дзед Хведар асадзіў адмыслова для яго коску-шасьцёрку – і дазволіў прайсьці пракос. Якой цяжкай не здавалася тады каса – не скараўся, не паказваў сваёй стомленасьці, забег і ў другі пракос, а калі ўжо моцна пачаў грывіць, дзед прапанаваў

адпачыць, пахваліў і ўшпіліў сваё: «І баран бы касіў, калі б хто касу насіў»...

Аднак сталенне ягонае пачалося ня з тых рыбарства ды касарства, а з першай закаханасці...

У тое лета лёс намераў яму восем гадоў. Міленка была прыгожай і добрай. Вучылася ажно ў Вільні, у епархіяльным вучылішчы, а на вакацыях была дома і сябрвала з ягонай сястрой Тасяй. Калі ён вечарам гнаў з пасекі кароў – заўсёды заўважала, клікала да сябе ў сад «лётаць на гігантах». І ён ахвотна згаджаўся, заліхвацка раскручваў за лэйчыну (з супрацьлеглага боку сядзела Міленка) прымацаванае да высокага слупа кола, падскокваў – і яны абодва на якую хвілю ўзляталі ледзь не да самых яблыневых шатаў, радасна пішчалі; вецер абцягваў яе тонкую сукенку, раскрываў незагарэлыя каленкі; яна сьмяялася, гарэзіла, шчокі прыгожа ружавелі, а па сьціснутых вейках кружлялі яскаркі вечаровага сонца...

Міленка прывозіла з Вільні цікавыя кніжкі, з малюнкамі, у каляровых скураных вокладках, і яны часта падоўгу любілі гартаць іх цвёрдыя старонкі.

У яго і самога было ажно тры кнігі: апавяданьні Льва Талстога, казка пра Баву Каралевіча (выданьні ценькія, таньня) і... «Каталог кніг Віленскай публічнай бібліятэкі» ў скураным пераплёце. Першыя дасталіся яму «ў спадчыну» ад старэйшых братоў, апошняю ж ён набыў сам. Калі памёр вясковы поп – айцец Міхаіл Міржавіч, ягоныя дзеці наладзілі аўкцыён, на якім прадавалі бацькаву маёмасьць. Ён дачуўся, што там збіраюцца прадаваць і кнігі з папавай бібліятэкі. Выпрасіў у маці восем капеек – і на распродаж. Аднак кнігі – псалтыры, «Жыцця» – ацэньваліся ня менш, чым у паўрубля. За «Каталог...» жа ніхто столькі не даваў. Вось кнігу і «ўступілі» яму за пятак...

Такія ж выданьні, якія паказвала яму Міленка, ён бачыў толькі ў княскай бібліятэцы.

Наогул, і зямля, і палац нябожчыка-князя здаваліся ім, вясковым хлапчукам, таемным іншасьветам, велічным і зманлівым. Колькі разоў яны ўпрошвалі старога добрага садоўніка і наведвалі князеву аранжарэю – аграмадную зашклёную пабудову, дзе зелянелі ў тры чалавечыя росты невядомыя ў іх краях пальмы і пярцовыя дрэвы. А кветак – розных колераў, формаў, пахаў, – цэлае мноства!

А аднойчы падпіты княгінін кухар Кароль, падкручваючы свае сівыя бакенбарды, сказаў пра багатыя палацы, у якіх ён «працуе». Тады і дайшла да іх вушэй чутка пра кабінет-бібліятэку, дзе нібыта ўсе сьцены застаўлены шафамі, а ў шафах тых – кнігі, і папера іх – як тонкая скура, вокладкі ў золце і срэбры. А кніг ніхто ў рукі не бярэ, адно глухая пакаёўка Марцэля зрэдку пыл з шафаў сьцірае.

Вось і захацелася ім – двум старэйшым братам, сыну крамніка Моўшы і яму – наведанца ў тую бібліятэку... Падчкалі, калі старая княгіня прылегла ў абед адпачыць (а тады нікому з прыслугі не дазвалялася хадзіць па пакоях), – цішком узлезьлі, як малыя кацяняты, на балкон-тэрасу (баллазе той моцна ад самай зямлі ўпятаў дзікі вінаград) і праз вялізную залу з белымі фігурамі-бюстамі распранутых мужчын і жанчын зіхоткім адпчалінага воску паркетам, які – як люстэрка – адбіваў іхнія крыху скошаныя постаці, выйшлі ў доўгі калідор ці не з дзясяткам дзвярэй. Яны па чарзе, каб не прамінуць бібліятэку, расчынялі іх, пакуль урэшце не натрапілі на безьліч кніг. Здалося, што з іх былі складзены сьцены пакоя: ад падлогі да столі, між вокнамі – кнігі, кнігі, кнігі...

Яны гарталі іх па чарзе, асьцярожна, п'янеючы ад нязьведанага, ад багацьця і хараства, увекавечанага ў чорна-белых і каляровых малюнках... і нават не заўважылі, як у прачыненых дзьвях зьявілася пакаёўка Марцэля. Яго старэйшы брат Ваня сядзеў у князевым крэсьле-каталцы (перад сьмерцю князь ня мог хадзіць) – сьпіной да дзьвэрэй, і глухая падсьлепаватая Марцэля, прыняўшы яго, пэўна ж, за нябожчыка-гаспадара, нема крыкнула і самлела.

Хлопцы кінуліся ратавацца – а зьнізу ўжо чуліся чыесь галасы, тупат. Выратавала доўгая вінтавая лесьвіца на гарышча, дзе яны і прасядзелі да ночы, чакаючы, калі ўсе ў палацы паснуць і можна будзе незаўважна спусьціцца на грэшную зямлю...

3.

Зямлянку зрабілі за токам на самай мяжы агарода і выгана – ля старой грушы, але не пад самім дрэвам: каб не пашкодзіць каранёў. Капалі ён з бацькам ад самае раніцы. Зямля глеістая, балазе нядаўна праходзілі дажджы. Цяжка было напачатку – ён не хацеў адставаць ад бацькі і шворгаў наверх па цэлай рыдлёўцы; адале, пэўна, прытаміўся і бацька – і капаць пачалі павольней.

Пад абед высмелілася раньневосеньскае сонца, разагнала па выгане золкія цені – ажно пад Кухтаву гару. Учора на той гары зьявіўся стары лось: павольна выйшаў з парадзелага лесу, паўзіраўся на ваколцы, крутнуў разлапістымі рагамі – і прысьпешыў з гары да пушчы, на ўсход. Пасьля гэтага бацька і сказаў:

– Нават зьвер пайшоў ад вайны ратавацца. То й мы мусім...

І з раніцы падаліся рабіць сховішча. Палуднаваць у хату не хадзілі – маці перакус прынесла да ямы. Яму і есьці не хацелася. Сеў папіць квасу-раўгені, як з лагчыны даплыло глухое траскатаньне, стрэлы: значыць, бой грымеў ужо дзесь за Туяніхай – тры-чатыры кіламетры ад ягоных Агароднікаў.

І яны зноў прысьпешылі. Скончылі амаль перад самым заходам сонца. Паверх ямы, якая атрымалася вялікай (метраў два на чатыры), наклалі сухіх дыляў, накрылі саломай, паверх – зямлёй. Уваход невялікі, нябачны...

Спаць палеглі ў хаце, а калі, не дачакаўшыся сьвітанку, на полі пачалі рвацца снарады, спешка перабраліся ў зямлянку, перанесьлі ікону, коўдры, такі-сякі посуд, муку, два вядры з вадой, газоўку.

Маці доўга малілася, а яму яшчэ ўсё здавалася нейкай дзіўнай забавай, непаразуменьнем. Яшчэ з тыдзень таму, як заговорвалі, што немец заняў Гародню, а ў вёсцы не засталася аніякай улады – і поп, і ўраднік зьехалі, ён нават зарадаваўся, зарадаваўся таму, што даўно жадаў пазбыцца гэтага праныры-ўрадніка. На яго ўжо з паўгода зьбіраў злосьць, якраз з тога дня, калі ўраднік зьявіўся да іх у хату – пасья чаго бацька і перастаў выпісваць для сына «Нашу Ніву»...

– На твой адрас, Николай, приходит крамольная газета. Надо это дело приостановить...

– Якая ж яна крамольная, калі пошта яе носіць? – не зразумеў тады бацька ўраднікавыя словы.

– Я тебе даю хороший совет: останови это дело!

І вось з паўгода праз тога ўрадніка Уладзя ня бачыў «Нашай Нівы». Вайною не выбіраўся па тавары ў Вільню і сусед Бэрка – якога даўмеліся былі прасіць прывозіць газету. Уладзя перачытваў старыя нумары – ар-

тыкулы, апавяданьні, вершы – і наноў вяртаўся ў тое неапісальнае сьвята: то ж і яны ёсьць, і мова – пявучая, іхняя, і кнігі...

Адно ня ведаў ён тады, што вайна ня толькі выгнала з вёскі вірлавокага ўрадніка, але і разагнала па сьвеце некаторых супрацоўнікаў «Нашай Нівы». Як ня ведаў, што вайна, якая так хутка дакацілася і да гэтых вазёрных мясьцін і нахабна выпхнула яго сям'ю са сваёй хаты ў гэту зямлянку, забярэ жыцьцё глухога Укашчыка-Нямакалі (снарад адшчэпіць палову ягонаў хаты, праб'е печ і пахавае ў друзе нябогу), – і яшчэ з тыдзень пратрымае іх у тым схове-падзем'і, і ім абрыдне страшная боўтанка з вады і мукі – страва апошніх дзён, і хата пасья доўгага тыдня ўявіцца ім ня горай княскага палаца. Як ня ведаў і аб тым, што ажно да самай Масквы давядзе тая вайна і ягоных бацькоў, і яго самога.

А як не хацецьмецца яму ехаць у незнаёмы Невель, куды – з Новай Вілейкі – перабярэцца ягоная настаўніцкая семінарыя! Ды настоіць бацька:

– Нельга, сыне, перарываць навуку... Ды і спакайней так будзе.

І ён, калі бацька пачне запрагаць каня, каб адвезці сына на далёкую станцыю Парафіянава (усе бліжэйшыя занялі немцы), ледзь ня пусьціць сьлязу, а калі, разьвітаўшыся, яны рушаць, – як жывую стане шкада і хату, якая, убачыць, нашмат пастарэла за апошнія гады – як і маці.

Штось незваротна-болеснае не пакідала яго і тады, калі ён – з горам папалам улаштаваўшыся на платформу спаленага цягніка – ехаў да Полацка (каб не зваліўся, ня трапіў пад колы, бацька прывязаў сына вяроўкай да жалезнай стойкі – паказаўшы, як можна лёгка расшморгнуць вузел), – і ў завываньнях ветру, які – як на тое – пачаў даносіць блізкія подыхі сьнежнай халепы, і ў цяжкім ляскатаньні-скрыпе рэк яму адкрывалася неппраўна-наканаванае: расстаньне гэтае – надоўга...

4.

Цягнік спыніўся і, пыхкаючы парай, ціха прасіпеў – нібы папярэджваючы горад аб сваім прыездзе. Вясна аддальвалася, нечакана падскочыў мароз, і большасьць пажыраў торапка ўздзявалі на сябе хто стары кажух, хто – шыкоўнае футра. Ён жа сядзеў каля вакна, ад якога дзьмула злосным сіверам, а таму й ня скідваў свайго семінарскага шыняля-палітончыка з навязаным на каўнер башлыком – і цяпер, сыцягнуўшы з паліцы свой баульчык, дайшоў да выхада першым. Саскочыў з вагоннай падножкі на яшчэ пусты перон – а тут і бацька. Абняў, «Ну, нарэшце!» – выдыхнуў (цягнік спазьніўся на некалькі гадзін).

Яны перацыбалі рэйкі, праціснуліся паміж двума таварнякамі і апынуліся на «панадворках» Курскага вакзала. Так і пачалося ягонае знаёмства з Масквой.

– Вунь там маё дэпо, Аляксандраўскі пост, – паказаў бацька на аграмадную, як стадола, цэментную будыніну і пачаў распытваць пра здароўе, вучобу. Правільней, пра яе заканчэньне, бо сын ужо меў у сваім баульчыку атэстат вясковага настаўніка, а семінарскія гады (ён, сын, адчуў гэта яскрава вось зараз) заставаліся ў мінулым, хоць і блізкім, але незваротным... І, па-праўдзе, у гэты лютаўскі дзень 1918 года хацеў апынуцца не на гэтым халодным маскоўскім вакзале, а ў сваёй хаце ў Агародніках, і каб там яго сустракаў і бацька, і маці з меншымі братамі.

– Узмужнеў, але й пахудзеў... – падрахаваў бацька, а ён здзівіўся: наадварот жа, здавалася, раздобрэў, асабліва пасья таго, як у Невелі пачаў кватараваць у бязьдзетнай жонкі пазалотніка – гаспадыня ахвотна згадзілася гатаваць і абед, і вячэру...

– Вылюднеў, кавалерам стаў... – гэта зноў бацька.

А ён на тое адно ўсьміхнуўся. «Як жа, кавалер, – падумаў, – памялом нават частаваны...»

Гэта было ўжо з паўгода таму, пасья семінарскага вечара. Чыталі вершы, сьпявалі, танцавалі. Дырэктар запрасіў і гімназістак, а па заканчэньні – цёмным восеньскім вечарам – наказаў вучням правесці дзяўчат дамоў.

Ягоную спадабанку звалі Ленай. Хударлявы, але з румянцам твар, тонкі носік... А прозьвішча якое мела! Багдановіч! Пазнаёміўся яшчэ на пачатку вечара, разам і таньчылі, а пазьней дапамог ёй апрануць паліто – і па дарозе (васьміхвілінны шлях адолелі толькі праз паўгадзіны) гаварылі пра ўсё: пра настаўнікаў і сяброў, вучобу, нават пра каханьне. Узышоўшы на ганак, ён ужо высьпеў быў да пацалунка... як на яго, «кавалера», і апусьцілася тое памяло...

– Ах вы саплівікі, абдымацца?!

Гэта была Леніна маці, якую ня ўлітасьцівілі нават ягонья тлумачэньні пра дырэктураў наказ.

– Дам і твайму дырэктуру, – сказала гнеўна, але, як ён пасьпеў заўважыць, усьміхнулася.

З Ленай ён сустракаўся і потым, пасябраваў і з ейнай маці. Учора зранку нават бегаў да іх разьвітацца – у невялікую хату непадалёк ад вакзала, з якога ён у Маскву і прыехаў.

...– Ну як вы тут? – спытаў Уладзімер. Бацька як не весяліўся, выглядаў хмурым.

– Ды нічога... Месяц брыгадай стараліся, а ледзь на трыста рублёў зрабілі. Месяц назад чатырыста атрымалі. На майстра штось найшло: дае рамантаваць горшыя вагоны, лепшыя, пэўна, знаёмым падводзіць... Аднак не паскардзіся: табе работу абяцаў. А сёньня адгул папрасіў... – бацька ўздыхнуў і ўсё ж ня вытрымаў: – Вось так. Улада, як запэўніваюць, працоўных, ды рабочым ані на каліва не лягчэй. Былі батракамі і засталіся, як раней рабавалі, так і цяпер дзяруць... Ды што ж рабіць: немец, кажуць, Менск заняў.

І вось – іхняя маскоўская кватэра. На адзін вялікі пакой, трыма вокнамі – у ціхі дворык. Няроўнымі вагоннымі дошкамі бацька адгарадзіў «кухню». Самаробную сьценку абклеілі газетамі. Каля вакна – «буржуйка» (бацька зрабіў яе з жалезнай бочкі). Цяпер такая печка грэла жытло. На яе паставілі разаграваць кашу.

– Вось так, Уладка, і жывём. Адно, дзякаваць Богу, не хварэем. І далей не паехаць: вайна за вайною... – наболены голас маці.

– А дорага кватэру наймаць? – пацікавіўся сын.

Адказаў бацька:

– Ды не, наша ў сорок рублёў абыходзіцца, адно сорамна гаспадыні ў вочы глядзець... Раней жа ёй плацілі, а цяпер – у гэтае казначэйства...

Дэкрэтам народных камісараў яшчэ ў сьнежні 1917-га была «адменена» прыватная ўласнасьць. Уся маёмасьць, якая пераўзыходзіла 25 000 рублёў, абвяшчалася народнай, і кватэранаймальнікі мусілі плаціць не

гаспадарам, а дзяржаве. За невыкананьне ж дэкрэта пагражалі тры месяцы турмы ці штраф ажно на 3 000 рублёў.

– Даражэй крыху, чым некаторыя плошчы, затое ж прасторная, без клапоў.

Пакуль гаварылі, маці выставіла на стол кансервы, хлеб, масла – прызапасіла, каб пачаставаць сына.

Прачнуўся ён яшчэ перад раньнем – ад холаду. Распаліў «буржуйку», адагрэўся. З кватэры выйшаў разам з бацькам: бацька – на працу, ён – пазнаёміцца з горадам. Пехам – да Сухаравай вежы. Агледзеў невялікі кірмаш. Затым сеў на трамвай і вывучаў Маскву праз намерзлае шкло: Тэатральная плошча, гарадская Дума, гатэль «Метраполь», каменныя дамы, шэрыя сьцены з паадбіванай атынкаўкай: месцы ад куль, сьведкі пра барацьбу з чорнай сотняй і контррэвалюцыяй. Дахі дамоў, тратуары – у маладым сьнезе...

Так і праехаў за восемдзсят капеек усю Маскву – у два бакі.

Некалькі месяцаў ён працаваў з бацькам. Разам абсталёўвалі звычайныя цягнікі пад вайсковыя. Работа доўжылася з васьмі раніцы да чатырох дня. Абедалі ў дэпоўскай сталоўцы. За рубель трыццаць капеек – капуста і грэчневая каша бяз хлеба.

Адвечоркам жа сядзю за кнігі – рыхтаваўся паступаць у Маскоўскі ўніверсітэт. Ажно правучыцца там ня лёсіла: праз два месяцы ад матэрыяльнай нястачы (страшэнна ўсё падарожала: за пуд мукі трэба было плаціць дзевьсьце пяцьдзсят рублёў) мусіў кінуць свой гісторыка-філалягічны факультэт і па прапанове тульскага школьнага інсьпектара паехаў настаўнічаць у Навасільскі павет.

У Маскве ж на пачатку лета (яшчэ пасьпеў пабачыць) распачыналіся мітынгі і хваляваньні. Рабочыя выказвалі незадаволенасьць савецкай уладай – з нагоды дарагоўлі. Некалькі цэхаў Аляксандраўскага паста нават не працавалі.

– На вёсцы прасьцей, – падахвочваў бацька. – А там, можа, і мы б да цябе перабраліся...

Уладкаваўся ён у вясковую школку, вызначыўся з планамі і задачамі – і да пачатку вучобы зноў прыехаў да бацькоў. Прывёз бульбы, мукі.

11 жніўня па ўсёй Маскве быў абвешчаны «ваенна-навучальны дзень». Усім рабочым горада належала зьявіцца на чырвоную плошчу а чацьвёртай дня. І ён напасіўся з бацькам.

Пасьля маршу вайскоўцаў быў мітынг. Выступалі Ленін і Троцкі. Пра што – расчуць здалёк было цяжка. А да ўсяго ўшчаўся дождж...

Леніна давялося яму пабачыць двойчы. Пасьля Чырвонай плошчы – у Аляксандраўскім народным доме а сёмай вечара 23 жніўня таго ж, 1918-га, года. Нагаварыў схадзіць туды сусед па маскоўскай кватэры, крыху старэйшы за яго рабочы Конак, шчыры, сяброўскі, вельмі набожны.

Не зважаючы на картавасьць, Ленін аказаўся выдатным аратарам: адчуваў аўдыторыю, гаварыў экспрэсіўна, апантана, і ўадначас – проста, зразумела: пра складанае ваеннае становішча – унутранае і зьнешняе. Пераконваў у перамозе. Некалькі разоў прамоўцу перапынялі апладысменты...

Па дарозе дадому Конак усхвалявана тараторыў пра бальшавікоў, пра Леніна.

– Слухай, ты ж верыш у Бога? – нечакана спыніў знаёмцу Дубоўка.

– Веру... А што? – зьнікавеў той.

– А тое, што бальшавікі – злосныя бязбожнікі, яны ж не прызнаюць Хрыста.

Конак нічога не адказаў, а на другі дзень і зусім перастаў нават вітацца...

Па-праўдзе, як ставіцца да бальшавікоў і іхняга правадыра Дубоўка пакуль яшчэ і сам ня вызначыўся. Тады, слухаючы Леніна, і яму здавалася ўсё правільным і слушным. Але... Але ці правільна Леніну з Троцкім было купляць мір за кошт ягонай Беларусі?! І ці апраўдваліся паманлівай сьветлай будучыняй учарашнія, сённяшнія сьмерці і сьляні, і рабочых, і, урэшце, інтэлігентаў – у распаленых грамадзянскіх войнах?

Беглі месяцы, і на пачатку 1920 года прыйшла похва ў Чырвонае войска...

Ад Дубоўкі ў Маскву сьпяшаліся лісты.

Мама, тата, браты й Тася!

Добрага дня і здароўя зычу вам, мае дарагія. Вось ужо скончыліся шэсьць месяцаў маёй службы... Часта ўзгадваю ўсіх вас, узгадваю нашы Агароднікі. Там ужо, пэўна, высьпела жыта. І ня верыцца, што жыта ўжо тое – ня наша, не беларускае¹ ...

А надоечы прысьніўся мне Іван.

– Здароў, братка! – кажу яму, а ён сумна неяк зірнуў – і як не сваім голасам:

– Вось і ты сувязістам стаў...

Ён жа падчас вайны, як і я зараз, сувязістам быў, у Коўне. А потым я як на свае вочы бачыў: яго, хворага халерай... і як паляць у 1918-м ягонае цела ў тым Гур'еве... Перакажы, тата, маме², каб схадзіла паставіць у яго памяць сьвечку.

Мая служба нічым асаблівым не вызначаецца. Дзе цягаю катушку з дротам, дзе стаўляем слупы і нацягваем той дрот на ізалятары. Гэта ўсё падалёк ад першай лініі фронту. А то тыдзень адбудоўвалі драўляны мост.

Вось і ўсе мае клопаты. То не хвалойцеся на мне.

Ваі Уладзімер, салдат Асобай тэлеграфна-будаўнічай роты [назва тлуста закрэсленая палкавым цэнзарам] Рэўваенсавета Рэспублікі.

Жнівень 1920 г.

5.

Як дабрацца да Ліхабораў, яму падказалі сябры-студэнты: цягніком да станцыі Пятроўска-Разумоўскае, а там – хвілінаў з дзесяць пешшу. А як выйшаў з цягніка, зразумеў, што ўсяго ня выпытаў: ад платформы ва ўсе бакі разьбягаліся сьцежкі, а якая з іх да тых Ліхабораў? Заўважыў юнака ў простым, крыху камечаным пінжаку, з добрым тварам.

– Ці не падкажаш, кудой на Ліхаборы выйсьці?

Той усміхнуўся:

¹ 12 ліпеня 1920 года Савецкая Расея падпісала з Літвой мірную дамову, пасля чаго апошняя атрымала «расейскія» тэрыторыі з Вільняй, Горадняй, Браславам, Лідай ды іхнімі роднымі Паставамі.

² Маці Уладзімера Дубоўкі была непісьменнай.

– Я якраз туды. Разам пойдзем, – узняў бровы, уважліва аглядзеў яго – як падалося, крыху насыцярожыўся вайсковай формы. – Выпадкам не на маёўку?

– На маёўку...

Яны спусьціліся з дарожнага насыпу ў сьвежасакавітую зяленіву прысадаў. Сонца прадапошняга дня вясны яшчэ не дабралася туды праз густыя шапкі арэшніку, і іх абдало настоенай на дзікай траве прахалодай, хмельным водарам вільготнай кары, “конскага шчаўя”, крапівы і маліньніку.

– Мiane Ёладзімерам завуць, Дубоўкам...

– Гарэцкі Гаўрыла, – падаў руку і спадарожнік.

– Ня родзіч Максіму?

– Брат.

– Ого, значыць, з Магілёўшчыны, беларус?..

– А ты дэмабілізаваўся ці яшчэ служыш?

– Крыху яшчэ засталася. У адпачынку. Бацькі мае ў Маскве цяпер...

Вёска, здалося, патанала ў сонцы – мяккім, бадзёрым. На ўскрайку, дзе невялікі ўзвышак прыціскаў да хатаў яшчэ засьнежаны пахкімі пялёсткамі сад (вясна прыпазьнілася), ужо віднеліся некалькі дзясяткаў постацяў – большасьцю студэнты Пятроўскай сельскагаспадарчай акадэміі. У ёй вучыўся і сёньняшні Дубоўкаў спадарожнік. У Маскве ж адведваў сястру, таксама студэнтку (вёска ж Ліхаборы была непадалёк ад акадэміі).

Маёўка прымяркоўвалася чацьвёртым угодкам з дня сьмерці Максіма Багдановіча. Разам з маскоўскім студэнцтвам (беларусамі, украінцамі) запрашаліся супрацоўнікі прадстаўніцтва Беларусі ў РСФСР. З двума маскоўскімі службоўцамі на легкавіку прыехаў Сьцяпан Булат, сакратар ЦК КП(б)Б.

Гаўрыла Гарэцкі прачытаў на сустрэчы даклад аб жыцьці і творчасьці Багдановіча – хваляваўся, гаварыў больш пра журботнае, сумнае. Дубоўку ж Максімава паэзія бачылася радаснай, жыццесьцьвярджалнай, узьнёслай, а таму і не стрымаўся, папрасіў слова.

– Беларусь яшчэ доўга будзе вывучаць свайго паэта, паэта жалобнага лёсу, але аптымістычнай, сьветлай песьні... Ён быў пэвен у вялікай будучыні беларускага народа, у росквіце ягонай гаспадаркі і культуры. Як прыклад – гучыць яго верш «Летаісец», – і пачаў чытаць верш на памяць – голасна, кранальна. Затым зрабіў паўзу, перахапіў уважлівы позірк Булата, крыху зьбянтэжыўся, дастаў з кішэні гімнасьцёркі акуратна складзеную газету – і зноў абудзіўся: – Так, Максім Багдановіч верыў у сонечны лёс сваёй Бацькаўшчыны, як верыць павінны ўсе яе сыны і дочки... Напрыканцы дазвольце прачытаць свой верш, напісаны з тымі ж настроймі, – «Сонца Беларусі», – і дэкламаваў ужо цішэй... Гэта быў ягоны паэтычны дэбют: верш за два дні да маёўкі – 28 траўня 1921 года – надрукавала газета «Савецкая Беларусь».

За Дубоўкам прамаўляў Сьцяпан Булат – пра перамогу рэвалюцыі і пачатак велічнай адбудовы краіны, пра ўдзел у гэтым будаўніцтве беларускай інтэлігенцыі і пра тое, што яе шэрагі павінны папоўніць і беларусы – выпускнікі Пятроўскай акадэміі.

Калі пачалі разыходзіцца і Дубоўка, абмяняўшыся адрасамі з Гаўрылам Гарэцкім, сабраўся назад – на станцыю, яго нечакана спыніў Сьцяпан Булат.

– То, значыць, такі ты, Бладзь Дубоўка?! (Так у «Савецкай Бела-

русі» быў падпісаны ягоны верш.) Бачу, да чыгункі йдзеш... Ці не ў сталіцу?

– Туды.

– У нас якраз адно месца вольнае. Можам падвезьці...

Па дарозе Булат распытваў пра службу, бацькоў, чым думае займацца пасля войска. Расказаў, што год назад сам узначальваў рэдакцыю «Савецкай Беларусі». А пры разьвітаньні паабяцаў, моцна ціснучы руку, паспрыяць у далейшай вучобе, абнечаканіў:

– Табе ў інстытут трэба, а не ў казарму. Прыйдзі заўтра, я тут яшчэ затрымаюся, то зраблю хадайніцтва, – і прыязна ўсьміхнуўся.

– Дзякуй...

Пасля той сустрэчы Дубоўка праслужыў толькі да паловы лета – і дэмабілізаваўся. З лістом ад Булата без перашкодаў уладкаваўся інспектарам беларускіх школ Народнага камісарыята асьветы РСФСР і – праз некалькі тыдняў – паступіў у Вышэйшы літаратурна-мастацкі інстытут імя Брусава. А перад тым пачуў страшную навіну: 24 ліпеня Сьцяпан Булат – на пяць гадоў старэйшы ад яго – памёр (як казалі, ад сухотаў)...

6.

*Па навуку зьявіўся ў сталіцу
чырвонаярмеец-салдат.*

Уладзімер Дубоўка.

Гэта быў для яго новы сьвет: таямнічы, вабны, чаканы яшчэ з маленства – ад ласкавых матчыных песьняў і хмельных дзедавых легендаў. І сьвет той, здавалася, паўставаў бязмежным, багата-чароўным – аж да немарасьці...

У літаратурна-мастацкім інстытуце пад старшынствам Брусава адкрыўся «кабінет паэтыкі», і ягоным навуковым сакратаром абралі Дубоўку, пра якога ўжо ведалі як пра паэта-пачаткоўца.

Яны імкнуліся ператварыць «кабінет паэтыкі», па сутнасьці – паэтычны семінар, у навукова-дасьледчы асяродак. Кожны са студэнтаў распрацоўваў сваю тэму, рабіў паведамленьні ці даклады, вяліся абмеркаваньні-спрэчкі, якія дыпламатычна і аўтарытэтна падрахоўваў сам Валерый Якаўлевіч.

Вялікую адказнасьць адчуваў і ён, навуковы сакратар. І яшчэ большай была прага выведць, вывучыць і адкрыць усе таямніцы гэтага новага сьвету, паэтычнага сьвету. За ноч ён праштудываў працу Брусава «Наука о стихе», зачытваўся яго таленавітымі стылёвымі перайманьнямі паэзіі старажытнага Егіпту:

Я был, как лев, рождённый в пустыне,
около оаза Хибиса, в зарослях,
Я стоял на колеснице позлащённой,
как статуя бога на подножии своём...;

персідскіх газэляў:

В ту ночь нам птицы пели, как серебром звеня,
С тобой мы были рядом, и ты любил меня...;

японскіх танка:

В синеве пруда
Белый аист отражён;
Миг – и нет следа.
Твой же образ заключён
В бедном сердце навсегда;

італьянскіх санэтаў, французскіх віланэляў, англійскіх балад, латвійскіх народных песняў...

Зачытваўся – і адчуваў, што павінен увекавечыць сваё: беларускае, вазёрнае. Спрабаваў – і рваў пачынаньні, супакойваўся, пісаў наноў – і зноў пакуты.

Зьмены настройў у ім адразу ж заўважыў Брусаў. Разгаварыўшы, супакоіў:

– Гэта правільна. Горш было б, калі цябе б скарыў спакой. Не адчайвайся. Яно прыйдзе, калі і сам не чакацьмеш... – і пачаў распытваць пра бацькоў, пра далёкую беларускую вёску, вазёры... І пацэліў у самае жывое, балючае, і расчуліў, і ўзбухторыў...

– Ведаеце, якая там зараз прыгажосць?! Бярозы сокам наліліся, а вазёры блакітам фарбуюцца, пад лета – як неба стануць. Хочацца зноў статак да рэчкі падагнаць, сьцішыцца і слухаць хвалі... Ці як перашэптваюцца з ветрам нашы васількі... – залетуценіў Дубоўка, а затым нечакана падагульніў: – Цяпер усе алілюю сьпяваюць бальшавікам. А што сьпяваць мне, у каго тыя бальшавікі адабралі Бацькаўшчыну – і вазёры яшчэ прадзедавы, і васількі, і вецер над імі. Адрэзалі нашу поўнач Літве, у саміх беларусаў не спытаўшыся, а захад Беларусі падарылі Польшчы... Дык што мне застаецца – Радзіма-сусьвет?! Дык дзе ж яна?

– Ну... Гэта часова, пакуль рэвалюцыя ў сілу ўбярэцца, – парыраваў Брусаў.

– Як жа... Калі ўбярэцца... Заўтра, 25 сакавіка, будзе чатыры гады, як беларусы на зьездзе абвесьцілі сваю Народную рэспубліку, а бальшавікі той зьезд разагналі, арыштавалі нацыянальных дзеячоў. А вы кажаце, калі ў сілу... Вось тут я напісаў, пра што мне балела, – і перадаў Брусаву ўжо аддрукаваны на машынцы верш «Малітва ўцекача» – балючае апісаньне сваёй панішчанай Радзімы, дзе ладзяць «зьлёт груганы», гімн-сірвенту, замову-літанію.

Нічога тады, прачытаўшы верш, не адказаў яму Брусаў, папрасіў толькі патлумачыць сэнс слова «груганы», кіўнуў галавой, прыгладзіў і без таго акуратна-сьнежную бародку – і маўчаў. А праз хвілю хтось яго паклікаў з кабінету...

Пра тое, што думалася тады Брусаву, Дубоўка даведаецца пазьней, – прачытаўшы яго верш «Над картой Европы», напісаны праз два дні пасля іхняй сустрэчы:

Встарь исчерченная карта
Блещет в красках новизны...
Где мечты? Везде пределы,
Каждый с каждым снова враг;
Голубь мира поседельный
Брошен был весной в овраг...

I – як прычына тога нечаканага маўчанья:

Это – Крон седобородый
Говорит веками нам:
Суждено спаять народы
Только красным знаменам.

Прыкладна ў той жа час, пасля іхняй гутаркі, Брусаў згадаў у сваім вершы і ягоныя васількі, як, пэўна ж, і яго самога!

Любы глазу родные привычки, –
Он просторы вдыхал не всегда ль!
И так хочется взять в ковычки
«Нивы», «небо» и «даль».

У реки замлелое стадо,
Василёк на крутой борозде...
Какая пустая бутата,
Говорить, что отчизна везде!

Пой, семья мировая,
Победительный гимн труда!
Но каждый, незабудку срывая,
Не забудет родного пруда!..

...А ў яго аніак не атрымліваліся насльдаванні з далёкіх персідскіх ці японскіх песьнясьпеваў: складалася тужлівае, журботнае *сваё*, ад чаго не было адхланья, паратунку, забыцця...

Хоць і пачыналася вясна, але вясна чужая, далёкая – выказаная ім у вершы «Вясна на чужыне»; а да ўсяго трызьнілася-летуценілася штось містычнае, акрытае павалокай злоснай казачнасьці і ў змрочных подумках урэальненае – як у вершы «Здані» («Вецер косы ночы расплёў...»), як у вершы «Ноч наплакалі бярозы...», як у «Імжы»:

Імжа, і склізота, і прыкрая золь
За скрогатам ветру – навалай.
У чмарнасьць убралася сьветлая столь,
Блакiт ад зямлі адарвала...

Радавалі толькі сустрэчы з сябрамі-землякамі. У Маскве склалася цэлае згуртаваньне студэнтаў-беларусаў. Яны адкрылі свой «Беларускі Клуб», дзе чыталі лекцыі, ладзілі вечарыны.

2 красавіка 1922 года ўрачыста адзначылі ўгодкі з дня сьмерці Алеся Гаруна, апантанага змагара за незалежную будучыню Беларусі і таленавітага паэта. Адмыслова да той сустрэчы Дубоўка напісаў верш, у якім – зноў жа – абудзіліся згадкі пра родныя гоні, і прачытаў яго з прысьвячэньнем: «На сьвята Алеся Гаруна – у Маскве...»:

Ад крывіцкіх балотаў да тундраў Сыбіру,
Ад аковаў душы да цяжкіх ланцугоў, –
Ты паяў няупынна, званіў сваёй лірай,
Заклікаў нас на родныя гоні, дамоў...

7.

Вясну змяніла восень. Прамежкавага – лета, здалося, і не было. На першай вераснёўскай лекцыі 1922 года ў Пятроўска-Разумоўскай акадэміі арыштавалі ягонага сябра Гаўрылу Гарэцкага. Па фальшывым даносе маскоўскае ГПУ абвінаваціла яго ў пяцігадовай контррэвалюцыйнай дзейнасці. Як толькі Дубоўка дачуўся пра гэта, паспрабаваў адведаць Гаўрылу, аднак начальства Бутыркі дазволу на тое не дало.

Прайшоў доўгі тыдзень. Думалася, што спакваля ва ўсім разьбяруцца, вызваліць сябра. Ажно – новая жahlівая навіна: трагічна загінула родная сястра Гаўрылы Ганна, студэнтка Заатэхнічнага інстытута. 15 верасня, ужо каторы раз не дамогшыся сустрэчы з братам, расчуленая і знійкавелая, чакала трамвая – і якісь нягоднік выпхнуў яе пад колы вагона. Ганна моцна паранілася і праз тры дні, не пражыўшы на сьвеце і дваццаці гадоў, памерла ў маскоўскім шпіталі.

Яе пахавалі ў Галавінскім манастыры пры царкве (вывезці цела на Радзіму бальшавіцкія ўлады не дазволілі). За труной ішлі дзясяткі землякоў-студэнтаў, таварышаў, а яму, наструнена-нацятаму – памятаў – тады ўпершыню захацелася ўзарвацца страшнымі праклёнамі тым, хто зьвёў іх у гэтым чужым горадзе, хто зрабіў вязьнем ягонага сябра і на кім крывавіла віна ў сьмерці гэтае беларускае дзяўчыны...

Калі напрыканцы верасня ў Беларускам прадстаўніцтве на Малой Мікіцкай ён сустрэў Гаўрылу, адразу здзівіўся, а ўжо толькі як выйшлі разам на вуліцу, засталіся адны – абрадаваўся напоўніцу: значыць, і на-самрэч вызвалілі...

Ён запрасіў Гаўрылу да сябе, пазнаёміў з бацькамі, – думаў, скруха ў сябравых вачах растане. А той адмовіўся нават паабедаць, крыху пасядзеў і пачаў разьвітвацца.

– Хачу яшчэ на Ганульчыну магілку зьездзіць, – патлумачыў.

– То і я з табой, – вызваўся Уладзімер, – пачакай... – дастаў з шафы ўкладзеныя ў газету аркушы. – Пачытай вось дарогай...

За чырвонымі манастырскімі сьценамі, пад голымі ліпамі яны доўга моўчкі ўзіраліся на жоўты грудок пад драўляным крыжам.

– Гэта я вінаваты ў яе сьмерці... – прашаптаў Гаўрыла.

– Не кажы так, ты ж добра ведаеш, праз каго так сталася.

Зноў маўчалі, пакуль Гаўрыла не разгарнуў укладзеныя ў газету аркушы. «СТРОМА. Сьветлае памяці Ганулі Гарэцкай, як вяночак на магілу ў чужыне, прысьвячаю. Аўтар», – было надрукавана на першай старонцы.

– Гэта твой зборнік? – расчуліўся Гаўрыла, і ў ягоных вачах бліснулі сьлёзы.

– Так.

– Дзякуй. Дзякуй і за яе... – абняў Дубоўку, горычна прызнаўся: – Ведаеш, я ўжо і не спадзяваўся назад вярнуцца. Мяне да высылкі рыхтавалі. А затым на допыт да Мянжынскага павялі – і вызвалілі. Пэўна, прачулі пра няшчасьце. Сваёй сьмерцю яна мяне выратавала...

Чакаючы рамізьніка, ён прачытаў увесь машынапіс Дубоўкавага зборніка – сямнаццаць вершаў, падзеленых на тры нізкі: “На чужыне”, “Летуценны” і “Адраджэнцам” – і ўздыхнуў:

– Толькі ж як такое зараз выдаць?.. Бальшавікі ж гэтую для нас чужыну хочучь нам бацькаўшчынай зрабіць, а адраджэнцы нашы ім як костка ў горле...

– Выдадзім. Я ўжо ведаю, як, – запэўніў сябра Дубоўка.

Зімовы дзень у горадзе прачынаецца позна – і рана адыходзіць на спачын. Увесь сьветлы час Дубоўка праседжаў над кнігамі. Трашчаў за вокнамі інстытуцкай бібліятэкі мароз, а ён, накінуўшы на плечы паліто, грэючы рукі кубкам непадсалоджанай гарбаты, штудыяваў працы Берка, Канта, леціўся паэзіяй французскіх парнасцаў: Гацье, Бадлера, Банвіля, Ліля. Большасць кніг прыносіў яму Брусаў – і на кожную даваў сваю арыгінальную анатацыю.

Уладзімера палохала беднасьць і ўласных вершаў, і ўсёй маладой беларускай паэзіі: і ў тэмах, і ў вобразна-фармальным насычэньні. Не было і сваіх крытычных прац агульнаэстэтычнага плану: большасць зводзілася да звычайных пераказаў, расшыфроўваньня мастацкіх тэкстаў ці расповедаў пра жыцьцёвы і творчы шлях пісьменьніка.

Паланяла, прызнацца, ідэя, якая не стасавалася з думкамі аб «пралетарскай» культуры і па сутнасьці сваёй утылітарнымі ў адносінах да мастацтва высновамі бальшавіцкіх правадыроў – Троцкага і Леніна. Аднаго разу ён нават арганізаваў на конт усяго гэтага дыскусію, цытаваў і рамантыкаў Шлегеля («Паэзію можна крытыкаваць толькі з дапамогай паэзіі»), Арніма («Усё, што адбываецца ў сьвеце, адбываецца дзеля паэзіі»), Шэлі («Паэты – непрызнаныя заканадаўцы сьвету»), – імкнучыся вывесці ўсёчасную формулу паэзіі, знайсці яе «аqua vitae» – «жывую ваду». Сапраўдны паэт – вышэй аднадзённых часавых зрухаў, – па-максімілісцку спрабаваў даводзіць ён, – а таму і паэзія, якая хоча перажыць сёньняшні дзень, мусіць узвысіцца над ілюстрацыйнасьцю, мусіць перастаць быць адно агітаркай палітыкі і дзяржавы.

Большасць сяброў «кабінета паэтыкі» яго і не зразумела, і не падтрымала. І тады ён агучыў свой апошні козыр – верш самога Брусава з цыкла «Мы»:

В мире широком, в море шумящем,
Мы – гребень встающей волны,
Странно и сладко жить настоящим,
Предчувствием песни полны.
Радуйтесь, братья, верным победам!
Смотрите на даль с вышины!
Нам чуждо сомненье, нам трепет неведом, –
Мы – гребень встающей волны.

«Спасьцігаць далячынь можна толькі з узвышша, сімвалічную далячынь – з сімвалічнага узвышша», – гаварыў ён, аднак у той вечар адзінадушша так і не было выяўлена, без агаворак не падтрымаў яго і сам Брусаў. Брусаў, які з дваццаць гадоў таму, яшчэ гімназістам, зачытваўся тымі ж французскімі парнасцамі, перакладаў Верлена, Бадлера, Малармэ, Рэмбо, складаў і выдаваў іхнія вершаваныя нізкі як «хрэстаматыі паэтычных узораў».

Назаўтра Брусаў прынёс яму кнігу Пляханава і параіў прачытаць артыкул «Мастацтва і грамадскае жыцьцё» – якраз на тэму іхняй дыскусіі.

Эстэтычныя рознагалосьці ў мастацтве Пляханаў тлумачыў класавай барацьбой, што – на Дубоўкаў неўтаймоўны розум – анік не магло раскрыць уласна-мастацкіх таямніцаў. Ён бачыў, вывучаючы працу рэвалюцыйнага марксіста, пэўную аднабаковасьць, зацыкленасьць. Неадначасна ўспрымаў высновы – кшталту: «Склонность художников ... к искусству для искусства возникает на почве безнадежного разлада их с

окружающей их общественной средой». Цалкам падтрымаў толькі адно: «...всякая данная политическая власть всегда предпочитает утилитарный взгляд на искусство... Да оно и понятно: в её интересах направить все идеологии на служение тому делу, которому она сама служит».

Пляханаву ён быў удзячны за іншае – за мноства цытатаў, недасяжных яму (бо ня мог свабодна чытаць па-французску ці па-нямецку). А тут, у цытатах, амаль рэзюмэ тога недасяжнага. З Тэафіля Гацье, які аспрэчваў абаронцаў утылітарных поглядаў на мастацтва: «Нет, глупцы, нет, зобастые кретины, из книги нельзя приготовить желатиновый суп, из романа – пару сапог без швов... Нет и двести тысяч раз нет...», з Лекона дэ Ліля, Тэадора дэ Банвіля, Лапрада...

Ня мог ён зразумець і логікі марксістаў ад мастацтва, якія крытыкавалі «буржуа», узвышалі пралетарыяў – а самі, як той жа Пляханаў, ці Горкі, жылі ў сонечных сан-Рэмо ці Капры і былі, па сутнасці, тымі ж «буржуа». А таму высновы бацькі-чыгуначніка былі яму больш блізкімі, карыснымі. Да ўсяго з цяжкасцю ўспрымаў ён і стыль пляханаўскай працы – стыль хутчэй эканаміста, фінансіста, а ня знаўцы мастацтва. Куды больш арганічным бачыўся Дубоўку стыль артыкулаў Бялінскага – эсэістычны, узвеўны: «...терпи гонения злых, ешь хлеб, смоченный слезами, и не своди задумчивого взора с прекрасного, родного тебе неба»...

...А лекавалі ўсьнежаныя вулкі старой Масквы, абклеены сьлюдыян-іста-цукровым ільдом парк за інстытуцкім будынкам, згадкі пра сонныя цяпер родныя вазёры – і прадчуваньні новай вясны, пра якую яму першымі паведамаць маладыя салаўі ў пухматых бэзавых прысадах на Малой Грузінскай.

Вясна прынесла, да ўсяго, і новыя знаёмствы, новыя сустрэчы. У сакавіку ён атрымаў з ужо далёкай Вільні дзесяць экзэмпляраў свайго першага зборніка «Строма» (дапамаглі ў выданні супрацоўнікі тамтэйшай газеты «Наша Будучыня»; машынапіс «Стромы» праз савецка-польскую мяжу быў перавезены нелегальна). Падпісаў некалькі кніг сябрам, Брусаву, асобнік падараваў інстытуцкай бібліятэцы.

Пра яго загаварылі і ў Вільні, і ў Менску: яшчэ 14 лютага 1923 года «Наша Будучыня» надрукавала водгук на «Строму» Навіны-Луцкевіча, а здвоены сшытак «Полымя» за сакавік-красавік – рэцэнзію Цішкі Гартнага. Маладога паэта пачалі заўважаць і тут, у Маскве.

Аднак тое, што дагэтуль напісалася ім, яму падавалася няроўным, расхрыстаным. Ён быў маладым, непахісным, непаддадным – і свае радкі хацеў бачыць такімі ж. А да ўсяго – вобразнымі, акрыленымі, узьнёслымі...

Пачалося з-пад хмар вандроўных,
калі сонца закрылася змокам.
Вечар, плашч свой узняўшы чароўны,
атуліў ім прастор шырокі...
Паляцелі вятры па-над нівай,
вышывалі расою сцяжынкі.
Выхадзілі, істужкай цьвятлівай,
маладзіцы, дзяўчыны з дажынкаў...

8.

1 сьнежня 1923 года ў інстытуце адзначалі пяцідзясяцігоддзе рэктара. Брусаў намагаўся выглядаць упэўненым, вясёлым. Імправізаваў, разглядаючы прысьвечаны яму спецвыпуск студэнцкай насыценгазеты, напрыканцы выступіў з адмысловай лекцыяй – і гаварыў узьнёсла, натхнёна. Дубоўку нават падалося, што ў сваёй прамове Брусаў і спавядаўся:

– У паэзіі, мастацтве на першым месцы – асоба творцы! Яна сутнасць. Усё іншае – форма. І сюжэт, і ідэя – форма. Усялякае мастацтва ёсць лірыка, усялякая асалода мастацтвам – гутарка з душой мастака...

Да такога з цяжкасцю пасавалі казённыя выступы прадстаўнікоў наркамата прасьветы і партыйцаў пра будучнасьць новай пралетарскай літаратуры.

З інстытута з дзясятка гасьцей – некалькі выкладчыкаў, хтосьці з маскоўскага камісарыята, дыпламат і гісторык Платон Кержанцаў і два студэнты Клім Старшнёў і сакратар брусаўскага кабінета паэтыкі Ўладзімер Дубоўка – накіраваліся па вечаровай засьнежанай вуліцы да кватэры Брусава, дзе ўжо чакаў накрыты юбілейны стол.

Кватэра – палова двухпавярховага дома з выхадам у ціхі дворык – уразіла Дубоўку. Вялікая гасьцёўня, утульны, абстаўлены пад «стары» лад кабінет з кніжнымі стэлажамі на цэлую сыяну, старымі карцінамі, – акурат як у колішняга агародніцкага князя.

– Што, і самому захацелася такі штаб мець? – усміхнуўся, заўважыўшы Дубоўкаў сподзіў, гаспадар, – і ў адказ Дубоўка расказаў пра свае першыя «ўлазіны» ў падобны кабінет яшчэ босым хлапчуком – і вынік таго.

За сталом гасьцей было не пазнаць: куды падзеліся напускная дзелавітасць, важнасьць? Брусаў піў віно і больш слухаў. Да яды амаль не дакрануўся, і Дубоўка ня мог не адзначыць здрадлівых ямінак на ягоных схуднелых шчоках – перад імі адступала нават далікатная бародка. Гаспадар неяк зьніжкавела выслухаў тост за сваё здароўе, манерна пагляджаў блішчастыя вусы і – як не весяліўся – зноў хмурнеў.

І раптам – бесцырымонны стук у дзьверы. Напачатку ўвайшлі двое мужчын у даўгіх саматужных кажухах – прывіталіся, унеслі драўляную бочку, дыхнулі марозам, стыньню – і зьніклі. Затым у дзьверы вызірнула кучаравая галава Ясеніна. Скінуўшы лёгкі палітончык і блытаючыся ў доўгім вязаным шаліку, ён з грукатам падкаціў бочку да Брусава:

– Гэта – падарунак. Роўна пяцьдзясят літраў разанскай вішнёўкі. Па літру за год. Настоеная выдатна – сам выбіраў. То будзь здароў, Яклевіч! – і ўжо нібыта апраўдваючыся: – Я заблытаўся ў стылях: першага ці трынаццатага, думаў, віншаваць ісьці. Ажно не памыліўся...

Калі меркаваць па Ясеніну, вішнёўка і насамрэч абяцала быць выдатнай: чырванашчокі і ад марозу, і ад прадэгустваванага, ён сеў побач з Дубоўкам – дзе было вольнае месца, аднак ніхто, акром яго, ня мог адкаркаваць бочку, і Ясенін мусіў зноў вяртацца да юбіляра.

Сустрэча-віншаваньне рассягнулася да ночы. Кержанцаў, таварышы з камісарыята і Старшнёў з паўгадзіны таму разышліся. Дубоўку ж трэба было ісьці пехам некалькі гадзін, і калі Брусаў прапанаваў застацца, ветліва пагадзіўся (бацькоў загадзя папярэдзіў, што затрымаецца).

Застаўся і Ясенін. Хоць і бачыў Дубоўку ўпяршынь, трымаўся як з даўнім знаёмцам. Падліваў у келіх, распытваў пра інстытут – а ўхмялеўшы мацней, загаварыў сам:

– Паважаю Яклевіча... Гэта ж нас яшчэ на сьвеце не было¹, а ён такое пісаў! – І, бліскаючы блакітнымі зрэнкамі, неяк урачыста і падзіцячы расьцяжна задэкламаваў:

Она в густой траве запряталась ничком,
Ещё полна любви, уже полна стыдом...

А затым перакінуўся на іншае:

– Слухай, а навошта табе гэты інстытут, вучоба? Ты што, думаеш, паэзіі можна навучыцца?! – І ўважліва зірнуў на Дубоўку.

– Ды не... Я вучуся, каб чытаць. У інстытуце добрая бібліятэка.

– А-а-а... – Ясенін задаволена ўсьміхнуўся. – А якія яшчэ ў вас беларускія паэты? Акрамя Купалы.

– Ёсьць многа добрых... Першы з іх, думаю, Язэп Пушча.

– О! Якое выдатнае паэтычнае прозьвішча! – Ясенін ажно крутнуўся на стале.

– Гэта псеўданім...

– Усё роўна! Пачытай што-небудзь ягонае...

Дубоўка ведаў на памяць толькі адзін верш Пушчы «Раніца рыкае», і прадэкламаваў яго.

– Ого... – Ясенін задумаўся, прыцмокнуў: – Гучыць! І як удала... які вобраз ёмісты – раніца рыкае! Малайцом... Паэт! Ды і мова ваша нейкая мяккая, далікатная. Не такая, як украінская... – ён зноў выпіў, соладка прыцмокнуў, пстрыкнуў пальцамі і гарэзна падагульніў: – Эх, ты голь еси... Выпил – закуси!..

Затым лёгка стукнуў Дубоўку па сьпіне, падміргнуў яму:

– Ты, гэта... Купалу скажы, што я на яго не крыўдую! – і, пабачыўшы Дубоўкава неўразуменьне, блытана патлумачыў прычыну сваёй магчымай «крыўды»: у 1913 годзе ў Піцеры ён займаўся ў народным універсітэце імя Шаняўскага. Тады ўжо пасьпеў падрыхтаваць першы зборнік «Радуница». Знайшоўся фундатар – доктар Аляксандр Ярэмч, дырэктар Елісееўскай бальніцы. На фінансаваньне яму прапанавалі дзьве кнігі: «Радуницу» і «Шляхам жыцьця» Янкі Купалы. Доктар-фундатар аддаў перавагу Купалавай. А «Радуница» зьявілася праз тры гады.

...Яны паснулі на канапе ў кабінэце. Раніцай, папрасіўшы ў Іаанны Мацьвееўны, гаспадыні кватэры, прабачэньня за клопат, Ясенін выпіў малінавай гарбаты і, цесна абкруціўшыся паверх каўняра шалікам, зьнік.

Сьледам за ім разьвітваўся і Дубоўка...

Ад марозьлівага прасторнага ранку ў яго закружылася галава. Па сьвежых гурбах ледзь дакльпаў да прыпынку, з цяжкасьцю ўвапхнуўся ў вагон трамвая, чакаючы якога пасьпеў заледзянець. На пісклівых

¹ Сяргей Ясенін быў старэйшым за Уладзімера Дубоўку на пяць гадоў.

шыбках мароз навыводзіў безьліч карцін: карункавых зорак, паўлінавых пёраў, пухмяных пялёсткаў.

Ён разглядаў гэтыя ўзоры і ўзгадваў сваю агароднікаўскую хату: у такія часы і яе вокны пакрываліся ледзянымі карункамі – і іх заўсёды было шкада праціраць-выхукаць, каб паглядзець на вуліцу... І раптам адчуў, што ў кішэні ягонага паліто – чужая рука.

Крутнуўшыся, ён схапіў некага за плячук і паціснуў да сябе... Васпаватая галава ў выпцэтай аблавушцы, спалоханыя вочы, кароткае, не па росьце, паліто на худым целе.

Рабаўніку было гадоў сямнаццаць, ня болей.

– Чаго хапаеш?! Пусьці!! – рабаўнік паспрабаваў абурьшыца, аднак на яго голас з пісклінкай не зважалі. Толькі паўнаватая цётка, укручаная, як матрошка, паверх футра цёплай хусткай, прыціснула да шырокіх грудзей сваю сумку і прабасіла:

– Здайце гэтага галадранца ў міліцыю. Колькі ж можна ў чужыя кішэні заглядаць!

Як не супраціўляўся «галадранец», Дубоўка выцягнуў яго з вагона. Яны апынуліся на Мікіцкай, акурат метраў з трыста – міліцэйскі пастарунак. Мікіцкая плошча – надзвычай шматлюдны раён: крамы, кабак «Пінкергон», вось і вырашылі адну з кватэр дома абсталяваць пад міліцэйскі аддзел...

Рабаўнік адразу абмяк, здалося, нават паменшаў. Лёс, па ўсім відно, не асабліва шкадаваў яго: перабітая губа, шнар-рубец на шчацэ...

– Як завуць? – знарок злосна спытаў Дубоўка.

– Леў. – Той скорана шмыгнуў носам.

Дубоўку як апякло – скрушным, горьчым. Так звалі яго малодшага брата, іх першыя страшны і невылечны боль. Летась Леў памёр – у дзень здачы апошняга школьнага экзамену...

– Еў даўно? – спытаў у хлопца, а той залыпаў упалымі вачыма – як не дачуўшы.

...У «Пінкертоне» Леў зьеў запар тры селядцы і з паўбохана хлеба – і толькі тады, смакуючы з куфля халоднае піва, пачаў адказваць на Дубоўкавы распыты.

Бацьку й маці Леў страціў яшчэ падчас рэвалюцыі. Падаўся да дзядзькі ў Смаленск, адтуль – у Маскву. Сам жа – трэба ж так надарыцца! – зямляк, з Віцебшчыны.

Леў хутка пачаў хмялець. Успомніў, як аднаго разу тут, на Мікіцкай, яму ледзь ня выразалі вока, прызнаўся, што лазіць па чужых кішэнях рэдка – толькі калі доўгі часне перападае іншай работы.

– А наогул я «латочнік», прадаю папяросы. – спавядаўся Леў. – Хачу назьбіраць грошай і падацца ў Нью-Ёрк. – І праз паўзу продуму: – Ці ў Сан-Францыска.

– У цябе што – і там родзічы? – усміхнуўся Дубоўка.

Аднак Леў уздыхнуў сур'ёзна:

– Каб жа... Я з газетаў пра тых гарады знаю... Нічаво, жывы будзем – не памром!

А затым быў пачатак вясны.

Па маскоўскіх вулках пабеглі нясьмелыя ручайкі.

Сьнег пад нагамі шархацеў як мокрая вата.

Сонца ўблакіціла і ўзвысіла гарадское неба.

У парку на Прэсьні ўсчалі гармідар вераб'і.

Вось-вось, здавалася, пырснуць сокам аблагоджаныя бярозы.

І Дубоўка ня ўцерпеў: адпрасіўся з вучобы і шпаркай чыгункай падаўся ў свой Нью-Ёрк, свой Сан-Францыска, які таксама яшчэ ніводнага разу ня бачыў, – Менск.

9.

Вясна 1924 года прыходзіла рана. Яшчэ на схоне лютага высмелілася сонца, апоўз у лагчыны сьнег, а на пачатку сакавіка і наогул зьнік з менскіх вулак – з цяжкасьцю яго ўвабрала Сьвіслач, наструнілася, абудзіўшыся пасья халадоў, мацней зашаргацела-завадападзіла пад невысокай плацінай, пакрытай бетонным мастком (на якім яны – тры маладыя паэты Язэп Пушча, Андрэй Александровіч і ён, Дубоўка – зараз стаялі), і, як здавалася, не давала зноў унурьшца ў сон паркавым ліпам. Адно тры ніцыя вербіны не чакалі гэтых папярэджаньняў – і самі сьмела падстаўлялі сонцу свае гнуткія галіны, і на іх пасьпелі ўжо выскачыць маленькія вехаці бірузова-гуманых лісткаў.

Сваю вандроўку па горадзе хлопцы пачалі ад Старажоўкі: каля старажоўскіх могілак стаяла хата Александровічавага айчыма, дзе яны ўтрох сёньня і начавалі. Няспешна агледзелі царкву Марыі Магдалены – невялікую на прасохлым узвышчу, прыгожую, пад пераліўнымі ў ранішнім сонцы залатымі купалкамі і зьлёненымі званіцамі, перасьпеў якіх далёка плыў па навакольлі.

– Тут малым я прыслужваў на пахаваньнях, – расказаў Андрэй, карэнны мянчук.

Невысокі, не ўганараваны волатаўскім здароўем, Александровіч выглядаў вечным гімназістам: заношаны пінжак з караткаватымі рукавамі, што рабіў ягоную паставу крыху хлапечай і нехлямяжай, хударлявы прадаўгаваты твар, наіўныя, з іскрынкамі апантанасьці карычневыя зрэнькі, сьнякі пад вачыма, – зноў жа, не ад харошага жыцьця...

У царкве на Старажоўцы псаломшчыкам быў колісь Уладзімір Тэраўскі, сёньняшні вядомы кампазітар. У царкоўным хоры сьпявала сястра Александровіча Алеся. Яна заахвоціла да сьпеваў і брата. Андрэй, было, дапамагаў і ў службе... Падчас рэвалюцыі у Менску пачалі ўзьнікаць розныя рэлігійныя секты. Ад уплыву адной з іх не абараніўся і Александровіч. На курсах беларузнаўства неяк агучыў прывітую сектантамі думку аб непатрэбнасьці беларускай мовы. Тое пачуў Язэп Лёсік, выкладчык курсаў. Нахмурыўшыся, падышоў да дзьярэі, прачыніў іх.

– Мы вас, малады чалавек, – сказаў рашуча, – сюды не прасілі. Вось вам Бог, а вось і парог, – і выгнаў з аўдыторыі.

Родныя ж хацелі, каб Александровіч вучыўся – і ўпрасілі Тэраўскага, каб «улагодзіў» Лёсіка.

У той час Александровіч пачаў пісаць. Рыфмаваньне давалася яму лёгка і безадказна. Зблізіўся з першымі камсамольцамі – і праз колькі тыдняў разьвітаўся з імі, пачаў наведвацца ў «Беларускую хатку». «У камсамоле тым няма нічога нашага, беларускага, – гаварыў ён упэўнена. – Чытаюць Маякоўскага ды Дзям'яна Беднага, песьні сьпяваюць усе расейскія. Да маіх беларускіх вершаў паставіліся адмоўна...»

Чатыры гады Александровіч адвучыўся ў педтэхнікуме, а зараз ён – студэнт літаратурнага аддзяленьня БДУ.

У БДУ, толькі на педфаку, вучыўся і Язэп Пушча. Чалавек вясковай, як і Дубоўка, «закваскі» (нарадзіўся ў недалёкіх ад Менску Каралішчавічах), летуценны, сарамяжы прыгажун з далікатнымі рысамі твару, даверлівым блакітам вачэй...

Ад Старажоўкі яны пайшлі па беразе Сьвіслачы – да Траецкага прадмесьця і «старога» горада – Сьвятадухаўскай царквы і касьцёла на Пляцы Волі. Напалохалі чародку галубоў на Ратушы, гарэзна сьвіснулі ім услед – і зноў спусьціліся да ракі. І вось – у абуджаным гарадскім садзе, на бетонным мастку. За іх сьпінамі фіялетава-зялёная рэчка нібыта засьтывае, разважаючы, ці варта ціснуцца праз цьвёрдую загароду. Там рэчышча шырэішае. Вада падмывае карэньні пастарэлых бяроз і каштану. Далей ад рэчкі па садзе разьбягаліся роўныя алейкі з яшчэ «царскімі» лаўкамі. Перад вачыма гуркаціць і пеніцца, спадаючы з плаціны, віруе вада (здаецца, кіпіць) і мкнецца наперад – туды, дзе заканчваецца сад і цягнецца ўверх вуліца Карла Маркса.

Перад самай вуліцай – гэта ім добра відно з мастка – Сьвіслач віхляе ўлева, нібыта спалохаўшыся ўзгорка (вуліца Карла Маркса, былая Падгорная, ад рэчкі рэзка ўзыходзіла ўверх – да гарадскога тэатра), і губляецца за кустоўем.

– Сьвіслач – як і паэзія: усё ўбірае, і пену, і бруд, і крыніцы, – раптам сказаў Пушча, і яго дапоўніў Дубоўка:

– Аднак рэчка ніколі не цячэ ўверх. Бачыце – перад узгоркам здаецца, мкне ў абход. Паэзія ж – наадварот, мусіць уздымацца з бруду на пакручастыя ўзвышкі...

– Годзе філасофстваваць, – перапыніў іх Александровіч. – Пойдам далей, я вам пакажу дом, дзе ў 1918-ым зьбіралася Рада БНР і працаваў Народны сакратарыят. Дзе я на курсах беларусазнаўства вучыўся. А потым – да «Беларускай хаткі»...

Цэлыя суткі вёз іх пыхлівы цягнік да Харкава, куды беларуская дэлегацыя (большасьцю – «маладнякоўцы»: Дубоўка, Александровіч, Ажгірэй) была запрошана на шаўчэнкаўскае сьвята паэзіі.

Украінскаму культурніцкаму размаху можна было адно пазайздросьціць: мноства кніг, перыёдыка, народныя гурты, сьпевы, танцы, музеі, тэатральныя пастаноўкі. І паўсюль беларус – сябар, таварыш, паўсюдна – усьмешкі, спагада.

Харкаў жа адкрыўся нібыта братам іхняга Менску: налечаны красавіцкім сонцам, горад нібыта высільваўся скалануцца, распраміць свае плечы-вуліцы, абуджаўся зяленівам лістоты і травы ў парках, а пад павышэлым блакітам вясновага неба – тая ж няўтульнасьць, вузкія нязграбна забудаваныя вуліцы, дзе побач з высокімі мураванкамі ціснуцца драўляныя халупкі – і ці не такая ж, нібыта надарваная за доўгія стагоддзі, рэчка – Данец.

Аднак на пачатку была Паэзія, былі хмельныя сустрэчы і шчырыя споведзі. Ён пасябраваў са сваім цэзкам – украінскім паэтам Сасюрам, і ў свабодны адвячорак яны ўдвох падаліся агледзець гмах-новабудоўлю – Дом прамысловасьці. Трамвай доўга поўз да вакзала, а затым і зусім зняджуаў: лезучы на ўзвышша, пачаў стомна – як стогнучы – пішчаць жалезнымі коламі. Новабуд яго ўразіў, і Сасюра загаварыў, нібыта апраўдваючыся:

– Тут, калі прыкласьці да зямлі вуха, чуцён будзе стогн... Столькі паўсюд і крыві, і сьлёз зямля ўвабрала. А пачнеш гаварыць пра гэта –

у вочы пальцамі торкаюць: новая ж, маўляў, эпоха, новы сьвет! Ж ў вас, пэўна, тое ж...

– Тое ж... – уздыхнуў Дубоўка. – Я наогул так думаю: украінец з беларусам стагоддзямі адну долю на двух дзялілі...

Сасюра завёў яго на сустрэчу са студэнтамі-філолагамі. На стале ў інтэрнацкім пакоі ў адну хвілю зьявілася абрыкосаўка, вясковыя прысмакі. Былі доўгія сьпевы – і ўкраінскія, і беларускія, былі і танцы пад гармонік.

Увяселены маладым імпэтам і мяккай абрыкосаўкай, Дубоўка нагаварыў цэлую паэму кампліментаў чарнавокай студэнтцы з паляшукім узьлётам броваў, а калі праз колькі гадзінаў тая (яе звалі Наталя) зазьбіралася дамоў (выявілася, што жыла непадалёк інтэрнату і прыходзіла да сябровак абмяняцца кнігамі) – узрадаваўся й першым вызваўся праводзіць. Без «аглабельнай» іх адпусьціць адмовіліся, і ён скарыўся, на разьвітаньне нават прадэкламаваў тост – як уражаньне ад наведваньня старога Харкава:

Прылажы да долу вуха:
аж зямля дрыжыць і стогне.
Скогат, скарга, скелзы скрухі
дасталіся на сягонья...

Дык няхай бражджыць навала,
троп-у-троп, пакуль ня згаснем.
Нас бяда пасынкавала,
гадавала перагаса.

Жыць аднойчы давлялося:
налівай атруты корап!
«Калупаць ня трэба ў носе»,
бо у вочы пальцам пораць.

Разьвітваліся пад апладысьменты – як даўнія знаёмцы.

– Толькі ж не забудзь, што заўтра ранкам ад'язджаць да старога Кодака! – падкузьміў Сасюра. – Зрэшты, і Наталі нагадай, і яна ж з намі выпраўляецца...

Так, і заўтра Наталя будзе побач. Ад Старога Кодака пачыналася іхняя вандроўка па легендарных парогах Дняпра, і Наталіна прозьвішча – як пэнтэсы-пачаткоўца – таксама было ў агульным экскурсанцкім сьпісе.

На вуліцы дашчэнтку ўхмяліла вясновая сваволя. Яны яшчэ доўга хадзілі начнымі вулкамі, а затым, разьвітаўшыся, ён да самага ранку, блукаючы па незнаёмым горадзе, шукаў сваю гасьцініцу – і не пасьпеў прыдрамаць нават на хвілю. Зрэшты, спаць ня змог і па дарозе ў Стары Кодак: побач зноў была Наталя-Наля...

...Першы дуб – вялікая хваёвая лодка – ідзе на сярэдзіну Дняпра, паварочваецца і, падхоплены плыньню, выпрамляецца. Грабцы (ён, Сасюра і два суправаджатых) узьнімаюць вёслы і напружваюцца, як перад бойкай. Наля са сваёй сяброўкай-студэнткай сядзела на карме і затоена ўзіралася наперад, дзе яшчэ не было відаць, але ўжо можна чуць кодаўскі парог. Ён – як недалёкі вадаспад – шуміць і грукоча на ўсю ваколіцу.

Сыра, холадна зранку. Высокія гранітныя берагі саступаюцца бліжэй, плынь мацнее; збоку, пад пасамі туману, мільгаюць руіны замку, адзі-

нокія таполі – і яму падаецца, што гэта яны (берагі, замак, дрэвы) адб'ягаюць ад страшнага ў сваім дзікім нораве парога, а лодка – зачэпілася за штось і стаіць.

І раптам вада нібы ўзвірыла ўверх, закіпела. Дуб ускочыў у самую бушу, шмаргануў дном аб парогавую закіп, задрыжэў. Пырскі гохаюць у барты і заліваюць ногі. Яшчэ хвіля – і ўсё знікае. Парог гудзе ўжо за сьпіной, а яны – на аціхлай мутна-зялёнай роўнядзі.

Другі парог злаваўся збоку: калі берагі пачалі зноў звужацца і плынь паскорылася, яны павярнулі да абкладзенай гранітнымі глыбамі адводнай канавы. Перад самым вялікім парогам – Ненасытцам – было дамоўлена зрабіць прыпынак.

Чакаючы астатнія дубы, яны расклалі агонь – і каб абсохнуць, і каб нагрэць вады.

– Хай тут дзяўчаты пагаспадарачь, а мы давай разведку Ненасытца правядзём, – прапанаваў Сасюра.

Да парога яны ішлі хвілін з дзесяць. З узвышша ім адкрылася велічная і страшная панарама: на сярэдзіне Дняпра, як аграмадныя клькі, высіліся дзьве скалы. Вакол іх, набягаючы з ліхаманкавай хуткасьцю, віравала вада, бурштынілася на сонцы мільёнамі буйных пырскаў. Хвалі з загрыўкамі сьнежнай пены шалёна кідаліся ўніз, стагналі і біліся ў вясклава-туманную пыльцу.

– Пра гэтыя дзьве скалы ходзіць паданьне, – грукат вады быў настолькі моцным, што Сасюру даводзілася крычаць. – Сышліся на гэтым месцы на бойку два асілкі, казак і татарын. І кінулі адзін у аднаго гэтыя каменныя аграмадзіны. Казак быў дужэйшым – яго аскабалак даляцеў амаль да самага берага...

Яны пусьціліся з узвышкі да каменнай грэблі і назьбіралі на беразе, пад пашчаманымі бярэнамі, вядро аглушанай рыбы. Нізка над галовамі кружлялі злосныя чайкі.

– А адкуль тут столькі лесу? – Дубоўка паказаў на пашчаманья бярэны.

– З вашых краёў. На гэтым парозе разьбіваецца шмат плытоў, ня толькі рыба...

Калі дзяўчаты чысьцілі рыбу, Наля парэзала руку. Знайшлі бінт, туга абвязалі рану – і ўпраўляцца з рыбай пачалі хлопцы. І калі з берагу заўважылі другі дуб, акурат зварылася юшка.

...Ноччу, напрасіўшыся на начлег у ціхую прыдняпроўскую вёску, ён, успамінаючы мінулы дзень, і сам не заўважыць, як тыя згадкі пачнуць складацца ў верш – спавядальны, адкрыты:

Ты руку сваю забінтавала,
маладая... як цябе і клікаць?
Маё сэрца рвецца на кавалкі
і сьціскаецца тугой вялікай.
Вусны пацалую шчыра, моцна,
прытуліся... Хай гавораць людзі:
словы іх, як палыновы воцат,
звінавацяць і мяне у блудзе.

Ці ж я буду скардзіцца на крыўду:
у душы паэта – чорт зламае карак.
Плач душою, а часіны прыйдуць,
сьлёзы завіюцца у каралі...

Ён выйдзе да Дняпра – і зусім нечакана сустрэнецца з Наляй!

Разам яны прагуляюцца неспакойным берагам, зьвернуць у нізіну, дзе толькі-толькі пасыпела адшаргаець касавіца, сыцішацца на мяккім стажку, які – як тынам – абгароджвала шэрая пад поўняй сыцяна вясковага саду.

Ён абдыме яе за плечыкі і павольна прытуліць да сябе. Наля памкнецца прыўзняцца, але ён схіліць яе голаў і прыпадзе да кунежных вуснаў. І адчуе, як злёгка ўздрыгне ейны станік, адчуе бурлівую віхуру ў сваіх скронях. І ўбачыць, як вышэй і вышэй узьнімацьмуцца з Наліных зрэнак нясьмелыя жаданьні.

І загойдаецца ўсё навокал, замітусяцца іскрынкі зорак над імі. І абваліцца тын саду, і ўсё нябеснае мора хлыне на іх. Усё бязмежжа – на іх! А затым цёплыя сузор’і – як зіхоткія касякі рыб – выплывуць з-пад стога і памкнуцца ўдалеч, да зманлівых бяскрайяў – на волю...

Калі ж раніца абмые нябеснае зрэб’е і на Уладзімеравым пераносьсі стануць відны рассыпанья – як на цецеруковым яйку – кропелькі рабаціньня, яна пацалуе яго ў лоб і ўпэўнена скажа:

– Пайду будзіць нашых. Дняпро ня любіць соняў.

11.

Хоць з аднаго боку прывідным шыхтом паўставалі горы, а з другога – ад мора – раньнімі зялёнымі шатамі ганарыліся гонкія кіпарысы й карункавыя акацыі, – сонца прабівалася і на гэты шэрхлы грудок зямлі пад выцьвілым крыжам. Скраю – друз ламанага каменя, далей, наўкруг, такія ж непрыглядныя магілкі, такая ж нясьмелая трава на сухім дыване леташняга пырніку.

Колькі яны стаялі моўчкі над магілай – і самі ня ведалі. Час, здалося, застыг, перастаў існаваць-валадарыць. Здрадліва падбіралася ўсьведамленьне марнасьці ўсяго зямнога, інакш чаму нават самым акрыленым і апантаным – такі скон: згарэць зычккай і застацца на гэтай неспачувальнай зямлі адно такім забытым размытым грудком... Ды і ці дакладна сваім? Гаспадыня «белага дома ля сіняй бухты» апісала гэтае месца вельмі падрабязна, аднак...

Зрэшты, ці мае тое якое-кольвек значэньне для сапраўднай вечнасьці? Песьня ж застаецца па-над усім гэтым – як чыньканьне крымскіх цыкадаў, як посьпеў марскога ветру ў блізкіх горніх лабірынтах.

Так і Максімавы песьні, думалася яму, застаюцца па-над зямнымі мітусьнёю-мітрэнгамі, і засталіся яны ля беларускіх васільковых ніў, а сюды, уліўшыся ў сонечную вясну, даляталі паглядзець, як варушыліся пад пяшчотным ветрам зялёныя сьвечкі кіпарысаў...

Фурман, які прывёз іх на гэтыя могілкі, не прысьпешваў, нібыта адчуўшы патаемную балеснасьць гэтых беларускіх юнакоў, – хоць, пэўна ж, меў яшчэ шмат клопатаў.

Да мора спусьціцца было немагчыма: за могілкамі пачыналіся паколатыя скалы, і хвалі стомлена біліся недзе зьнізу, нібыта пад зямлёй.

– Трэба будзе ў Менску паклапаціцца, каб паставіць на магіле годны помнік, – першым абудзіўся Александровіч. Яму штось адказаў Ажгі-

рэй, а Дубоўка – як і ня чуў сяброў: задуменна ўзварушваў свой кароткі «вожык» (падстрыгся яшчэ ў Харкаве), хмурыў сакратаўскі – з аграмадную даланю – лоб і ўзіраўся ў ледзь бачную роўнядзь мора, чамусь ня сінюю, як уяўлялася дагэтуль, а шэрую. Пад скалістай стромай біліся аб камяні хвалі, і яму здавалася, што пачаў адчуваць тое рытмічнае гоханьне сваім целам. А яшчэ падумалася, ці не надакучае гэты хвалябой Максіму, ці ня будзіць ягоны зямны спакой?..

Маўчаў ён і ўсю гадзінную дарогу ў цэнтр Ялты. Трэба было неяк зноў дабірацца да чыгункі, каб вяртацца ў Менск. Іхняя сябрына, пэўна, ужо даехала з Харкава дамоў. Ён жа захацеў затрымацца ў вандроўцы яшчэ на які тыдзень: каб пабачыць мора, горы, крымскае сонца – і пакланіцца Максімавай магіле. Прапанаваў Александровічу, і той ахвотна згадзіўся, а ў вандроўную кампанію з’агітаваў яшчэ і Ажгірэя.

У Менск разам з узнёслымі згадкамі, гаркавымі пачуцьцямі й камянем-талісманам з Максімавай магілы прывёз яшчэ адзін верш – «На магіле Максіма Багдановіча»:

Нават мора зьмяніла свой колер:
стала ня сінім, шэрым.
Пырскі салёныя носіць наўкольле,
з іх жалоба снуе свой вэлюм...

<...>

Плач жа, сэрца, сьціскайцеся, грудзі,
не зяюля – цыкады сьвіргочуць.
Над табою – сьцюдзёнае груддзе,
хараства больш ня бачаць вочы...

Тая паездка ў Ялту праз гады пачала ўяўляцца яму рамантычным паломніцтвам у паэтычную Меку. Над магілай Багдановіча, свайго першага і непераўздзенага куміра, ён раптоўна адчуў, што пасталеў. Пасталеў і ў жыцьці, і ў літаратуры. Час вучнёўства выбраны ім дарэшты. Наперадзе – час Паэзіі...

Праз некалькі дзён выявілася, што з Ялты ён прывёз і тое нябачнае, невыказальнае, неацэннае: упэўненасьць і натхнёнасьць паэта. Ён нібыта прычасыўся ўзнёслым, узвышаным – пад крымскім вясновым сонцам, ля Багдановічавай магілы, нібыта пераняў страчанае там Максімам, адшукаў і ажывіў.

Пачалі пісацца вершы – густа, лёгка. За тыдзень склалася паэма, назва якой прыйшла яшчэ перад горнымі ўзвышшамі: «Там, дзе кіпарысь». Сама сабою, без вымогаў і штучнага пазёрства, яго асьвяціла мастакоўская вера, мацнейшая, як думалася, за ўвесь гэты няпэўна-непрадкавальны сьвет, вера, законы-скрыжалі якой яму б хацелася ўпісваць кожным радком сваіх вершаў, кожным словам: толькі калі зямны чалавек гаворыць з небам – ён Чалавек; некалі на сьвеце жылі адны паэты, яны не гаварылі, а сьпявалі свае думкі й пачуцьці вершамі; Адам прамаўляў да Евы чатырохстопным ямбама – самым узвеўным і лёгкім паэтычным памерам; спакваля людзі адышлі ад паэзіі, спусьціліся з неба – і загаварылі загрувашчанаю, цяжкаю, хмурай прозай; гармонія зьнікла, асела лёгкаю аблачынкаю на ўзвышшах міфічнага сёненья Парнаса. Толькі

сімвалы, толькі вобразы, толькі песні могуць выказаць і самае патаемнае, і самае сутнаснае, толькі паэзія...

Дык ці ж не настаў час усё пачаць наноў?..

У тым жа 1924 годзе ён скончыў Літаратурны інстытут і – атрымаўшы дыплом са спецыяльнасцю «мастак слова» – пачаў працаваць адказным сакратаром прадстаўніцтва БССР пры ўрадзе СССР. Рэдагаваў беларускі тэкст «Весніка ЦВК, СНК і СПА СССР». Працаваў у Крамлі – у Саўнаркаме.

Туды 9 кастрычніка і прыйшла нечаканая жалобная вестка – памёр Брусаў.

Пахаваньне зрабілі ўрачыстым. Над труною прамаўлялі дзяржаўныя службоўцы, чытаў верш Ясенін.

Кідаючы ў магілу тры жмені вільготнага жвіру, Дубоўку зноў прытрызьніўся размыты грудок на Ялцінскіх могілках, апякло падвойнае адчуваньне горычы і здрадлівай вінаватасці, а яшчэ – абавязку, падзякі, далучанасці... Нібыта і з Багдановічам у той дзень разьвітаўся ён, і – са сваім інстытуцкім настаўнікам, і – са сваім пачаткоўствам...

12.

О сьветлы багаслаўлёны час, калі вочы глядзяць на ўсё даверліва і шчасліва, калі сэрца поўніцца прадчуваньнем сустрэчы з невядомым і ўадначас зманлівым, калі ты на ўзьлёце і яшчэ поўнішся радасьцю неспазнанага, калі няма тэле-радыёд'ябэлкаў, а іх салодкія спакусы замяняе ўзьнёслая кніга і жывая песня, калі ты ў дарозе з новым сябрам, а ў вагоннае вакно ўбягаюць вясковыя сады ў белапеннай квецені, зазіраюць фарсістыя дубы й задуменныя хвоі, калі напрыканцы шляху цябе чакаюць...

О сьветлы час, калі навокал вясна, а табе – дваццаць пяць...

У дарозе – Дубоўка і Кандрат Крапіва. Апошні (высокі хударлявы хлопец з шэра-зялёнымі вачыма, што хаваюцца пад заўсёдна хмурымі брывамі, прадаўгаватым тварам з крыху надзьмутымі вуснамі, негаваркі і заўсёдна нацята-засяроджаны, – так што ніколі й не падумаеш, што ў гэтым чалавеку хаваецца адчайны сатырык і гумарыст) з тыдзень таму зьявіўся ў Менску – пасля настаўніцтва на Узьдзеншчыне шукаць у сталіцы прытулак і заробак.

Стваралася Усебеларускае аб'яднаньне паэтаў і празаікаў «Маладняк», ініцыятыўнай групе, у якую ўваходзіў і Дубоўка, працы хапала, вось ён пры сустрэчы і прапанаваў:

— А давай мы цябе ў маладнякоўскае бюро прапануем. Зараз еду арганізоўваць Магілёўскую філію. Хочаш са мной? Камандзіровачныя будуць.

І Крапіва, нават ня думаючы, згадзіўся.

І вось – сустрэча, гасьцініца, сход новай філіі. Прамаўляючы на ім, Дубоўка заўважыў, што з яго ня зводзіць вачэй адна чарнявокая дзяўчына, – модная стрыжка «карэ», малады і далікатны тварык: задуменны лоб, нос старажытнай вакханкі, узнятыя вусны...

Ён нават на хвілю спыніўся, пачаў блытана гаварыць пра іншае, – а

ў вачах твая вусны, нібыта спыненыя на паўслове, нібыта вішній насыпеленыя...

Пасья сходу яна падышла да яго:

– А як вы думаеце, што зьявілася першым: слова ці тое, што за ім разумеецца? – і, вывучаючы, зірнула на паўсур’эзна, на паўгарэзліва.

А яму ўпершыню як мову адняло. Канешне, мог бы нагаварыць ёй хоць цэлыя вушы філасофскай усялякшчыны, аднак, – у свой чарод таксама ўважліва разглядаючы незнаёмку, – зразумеў: ад таго, што ён скажа, можа залежаць многае, многае ў ягоных адносінах з гэтай прыгажуняй, а ейнае запытаньне – як код, як пароль, нават – выпрабоўка.

– Гледзячы на вас, упэўнены: напачатку зьявілася прыгажосьць, правільней – правільней прыгажуня. А затым толькі Адам даведаўся ейнае імя...

Яна задумалася, адвяла вочы, нібы стрымліваючы ўсьмешку, а калі зноў узняла на яго вейкі – зрэнке пачалі зіхцець малахітам.

– Думаю, вашае імя – Ева, – працягваў Дубоўка.

І яна ўжо годна ўсьміхнулася, удакладніла:

– Можа, і Ева, але ўсе тут завуць Настай, Анастасіяй.

І ім уадначас здалося, што ведаюць адно аднаго – ад самага нараджэньня. А Дубоўка нават спалохаўся: ці ня выдумаў ён гэтае дзяўчо? Гэты твар славянскай Клеапатры, гэтае стрункае цела пад фіялетавай у белыя пасы сукенкай, гэты разрэз у форме сэрца-чырвы на зманліва прыадкрытых яблычках грудзей, гэты п’янкi кармазын прыраскрытых вуснаў... І вось – тая выдумка з ягонага красаўцага верша ажывае перад ім:

Ведаеш добра: ты вельмі прыгожая,
вусны твае кармазынам асмужаны.
Вочы нянацкім жыцьцё устрывожылі
і агарнулi сукрытасьцю кужалю!..

– А можна, я буду называць вас Наляй? – спытаў Дубоўка і толькі тады заўважыў, што ў сонечнай аўдыторыі педтэхнікуму – яны адны, усе ўжо выйшлі на вуліцу.

– Наляй?! Як скарочанае ад Насты?

– Не, як... – ледзь не сказаў: «скарочанае ад Наталі», яго любімага дзявочага імя, і паспяшыў выкруціцца: –...як *налітае* прыгажосьцю.

– Вы мне робіце камплімент?

– Канстатую факт.

– Пачытаеце мне свае вершы?

– Ахвотна. Толькі дзе?

– А дзясятай вечара, у чыгуначным парку, на лаве пад старой вярбой...

О сьветлы час, калі табе прызначаюць спатканьне такія прыгажуні!..

Яны цалаваліся, аж пакуль высокая поўня не прабілася праз шаты надломленай івы, цалаваліся і захоўвалі звароты на «вы».

А зноў сустрэцца змаглі толькі на першым зьездзе «Маладняка». Наля Маркава была дэлегавана ў сталіцу як сакратар ад абласной філіі.

Ён падараваў ёй свой зборнік «Трысьце», які толькі прывезлі з друкарні і які яшчэ неяк афіцыйна пахнуў машыннымі фарбамі. Сядзячы ў зале і неахвотна слухаючы прамовы-заклікі, Наля марудна, але не чытаючы, перагартала ўсе старонкі, затым прыціснула кнігу далонькамі, паднесла да вуснаў.

– А ты пра мяне ўспамінаў? – спытала шэптам.

– Так.

А потым, пасля ягонага даклада, калі яны пайшлі прагуляцца па старым Менску, Наля сказала крыху дакорліва, капрызна:

– Чаму ты не пісаў мне лістоў?

– Як не пісаў?! Я пасылаў табе свае думкі на кляновых лістах – па рэчках, жаданьні й жарсьці на ліповых – з ветрам...

– Я не атрымлівала. Пачытай што-небудзь з пасланага так.

Дубоўка ўзяў яе за руку, прыхінуў бліжэй, абняў – і загаварыў знарок пафасна, нібыта жартуючы-гарэзлячы:

Цягнік сьпяшаўся, сакатаў маркотна,
цягнік сумленна мераў кіламетры.
На ўзгорку, бачылі усе праз вокны,
каліна дагараła белым цьветам...

...І скардзіцца няма каму, ды дзе там:
цягнік імкнуўся ў небасхіл, у далі,
каліна водарыла белым цьветам,
каліну звалі тую: Наля... Наля...

– Уладзь, мне зноў здалося, што твае валасы пахнуць дымам, чыгункай... Як тады, калі я цябе праводзіла...

Ён сядзеў з Адамам Бабарэкам у рэстаранцыі непадалёк ад Пляцу Волі і, як і сябар, марудна адпіваў някепскі армянскі каньяк і праз тоўстае шкло вакна глядзеў на вуліцу.

Яны разам атрымлівалі ганарар за сёмы нумар «Маладняка» і разам вырашылі адзначыць свае публікацыі. Дубоўку спадабаўся артыкул Бабарэкі «Вясну радзіла восень (Да пытання аб кірунках у сучаснай беларускай літаратуры)».

– А вось я пасля прачытання тваёй рэцэнзіі на Александровіча раздвойваюся. – Бабарэка адставіў келішак і прыхінуўся да сьпінкі стула. Крыху сутулаваты, шырокія плечы, чорная копка кучаравых валасоў, блізарукія вочы з каштанавымі зрэнкамі... – Перахвальваеш Андрэя! А гэтыя твае думкі пра літаратурнае ўзвышша вельмі хораша леглі. Калі ня супраць, я хачу іх пашырыць, развіць. Усё ж сапраўднае, створанае па законах эстэтыкі, а не барабаннай агітацыі, мастацтва – узнёслае, узвышанае. Сьведчаньнем гэтага мне бачацца найперш Коласаў «Сымон-музыка», тваё «Трысьце». А таксама вершы Пушчы. Толькі не Александровічава брукаценьне...

Дубоўка маўчаў і пра штось думаў.

– Ці новае напісалася табе тут? – спытаў Бабарэка.

– Ёсьць трохі.

– Пачытай.

Дубоўка дапіў каньяк і пачаў марудна, задуменна:

...І гінулі яны за косы Клеопатры,
за вочы тая, што ня сьняцца нават.
Да ног яе нясьлі,
нясьлі упарта
жыцьцё, свой лёс і славу...

...І гінулі яны у хваляваньні лавы,
якую слаў, радзіў Везуві.
Апошні раз на мармуровых лавах
лавлі вуснаў лоскат, цень надзеі.
Затым з Пампеяй казкаю заснулі...
...І гінулі яны штодзённа і штогодна,
за ласкі шчырыя, хвілінныя, за ласкі...
Дарма, што з блудніцай нягоднай,
дарма, што мнагакраць, ня першы.
І так ад Рыму да Аляскі...

– Так... Так, – паківаў галавой Бабарэка. – І Клеопатра тая для нас
– Беларусь. А мы – як матылі на ейнае сьвятло... – і ўжо сам укінуўся
ў задуменнасьць.

Каньяку ў той вечар яны больш не замаўлялі...

13.

Новы год ён сустракаў у Маскве. Колішні сьнег пасьпеў расцаць,
затым зноў замарозіла, на горад наваліўся туман, і, ідучы паўз Крам-
лёўскія прысады, усе дзівіліся нечаканай прыгажосьці: елкі былі як з
крышталю – у каралавай шэрані, казачна далікатнай на фоне чырвона-
карычневых сьцен.

Аднак ня меншае здзіўленьне чакала яго ў бібліятэцы ЦВК – газета
«Савецкая Беларусь» ад 6 студзеня з нататкай «У Маладняку», якая пе-
радавала «думкі» Александровіча, Барашкі, Дудара, а перш за ўсё
Каплана пра новы Дубоўкаў зборнік «Credo».

Дубоўка ад злосьці стукнуў кулаком па стале – і напалохаў мало-
дзенькую бібліятэкарку. Абурэньню ж ягонаму не было мяжы: кніга яшчэ
ня выйшла, а тут узнялі такі заказны вэрхал пра яго контррэвалюцый-
насьць ды ідэалагічную хваравітасьць...

Стрываць, прамаўчаць на такое ён ня мог – напісаў гнеўны ліст
Міхасю Чароту, галоўнаму рэдактару «Савецкай...». Напісаў і Ба-
барэку.

З адказам ад апошняга атрымаў некалькі сьвежых асобнікаў «Credo»
і – лютаўскі нумар «Маладняка».

«Плюй і не зважай на лямант гэтай гайні! – пісаў Бабарэка. – Твой
зборнік – наймацнейшае, што зьявілася за гэтыя гады ў нашай паэзіі...»

Толькі ж як не зважаць, калі і ў дасланым «Маладняку» – пасквіль на
«Credo» нейкага Я.Ч. (хтось нават пабаяўся назвацца!):

«Вершы Дубоўкі – мастацкія, але ня трэба захапляцца іх зьместам.
Трэба сачыць, каб яны не прасягалі ў школьныя падручнікі, бо там яны
могуць прынесці вялікую і цяжка выправімую шкоду...».

Ні больш, ні менш! А яшчэ «роўнадушша да лёсу свайго і лёсу гра-
мады і кісьленькае інтэлігенцкае хныканьне». Найбольш дасталося яго-

наму вершу «Далёкае мы любім надта». Нават самому захацелася перачытаць той верш у кнізе:

Далёкае мы любім надта,
чужыншчыне паклоны ўдол.
А хто успомніць нашы хаты
за нізьцю ціхіх кволых слоў?

Паэты гімны ўсім складаюць,
а беларусам – пушча, гай.
Мая краіна дарагая,
ты прабачала – выбачай.
Такі наш лёс, такая доля,
галовы хілім нізка... Ой!
Даволі рабства ўжо, даволі,
таварыш любы, браце мой!

Хай будзе ў кожнага з нас сілы
ісьці, змагацца – сьмерць адна. –
...Ці пад ярмом, як у магіле,
ці у магіле без ярма...

Але «пад ярмом» ён пачувацца не хацеў. Значыць, трэба даваць адлуп, каб і з іншых не пачыналі рабіць падобных злачынцаў і ворагаў.

Аднак пасля яго пачалі беспардонную лаянку Пушчы, і зноў ананімна. Не пасьпеў парадавацца за выдатны зборнік сябра «Vita», не пасьпеў як сьлед прывітаць яго, а тут А.Д. (ці не Алесь Дудар, літаратурны сакратар Цэнтральнага бюро «Маладняка») без тлумачэньняў і аргументацый у новым нумары часопіса амбоніў:

«Вершы Пушчы, зьмешчаныя ў зборніку “Vita”, можна назваць літаратурнымі прысмакамі. Паэзія, ізаляваная ад жыцця, робіцца прыгожаю дрындушкаю...».

Тое стала апошняй кропляй. Дубоўка паслаў у ЦБ «Маладняка» пратэст супраць вульгарызатарскіх ацэнак свайго зборніка «Credo», які заканчваўся ультыматыўна: «Калі Цэнтральнае бюро таксама салідарызуюцца з памянёнымі поглядамі, прашу тады прыняць пад увагу маю просьбу аб выхадзе са складу ЦБ і арганізацыі «Маладняк» наогул, і з ліку супрацоўнікаў часопісі...».

Гэты ліст ён не паслаў, а сам павёз у Менск.

Сабраліся на кватэры ў Бабарэкі: Дубоўка, Пушча і гаспадар, – пасьпеў ужо ажаніцца і гадаваў дачку-немаўля Элеанорку, з якой цяпер у суседнім пакойчыку-куханьцы забаўлялася жонка, разумніца і прыгажуня. Працаваў жа Бабарэка ва ўніверсітэце.

За суседнім домам на Гарбарнай заходзіла сонца. Яго касыя, вішняватага колеру промні адчайна, здалося, чапляліся за камінкі, падстрэшыа – нібыта стараючыся яшчэ на некаторы час утрымаць сьвяціла.

– Дык жа зусім – мелюць, што хочуць: і нацыяналісты мы, якіх перавыхоўваць трэба, – абураўся, седзячы на канаве, Пушча. Бабарэка – за круглым сталом. Дубоўка – на стале, каля вакна; памаўчаў – і ўжо як пра вырашанае:

– Думаю, нам трэба выходзіць з «Маладняку». І засноўваць сваё згуртаваньне. Сваё, каб разам бараніцца ад літшакальчыкаў розных рангаў і ўзрастаў. Інакш жыцьця нам ня будзе. Скрышаць па аднаму.

– А хто ж на тое згуртаваньне дазвол дасць? – выказаў недавер Пушча. – ГПУ ж за ўсім стаіць.

– Ну гэта ўжо ад нашай настойлівасьці залежыць. Складзём статут, камунікат. А тут якраз восеньню запланавана навуковая канферэнцыя па рэформе правапісу, шмат гасьцей з замежжа чакаецца. Будуць хваліцца перад імі, агітаваць. І якраз гэта і выкарыстаем – калі не дазваляць нам рэгістрацыю, гэта значыць свабодны мастацкі выбар, – на ўвесь сьвет почут пойдзе. Трэба падумаць, хто да нас можа далучыцца.

Зайшла Бабарэкава жонка, Аня. Чымсьці падобная з твару на мужа; пачала ставіць на стол прысмакі.

– А то вы са сваёй літаратурай хутка і пра зямное забудзеце, – далікатна пакрытыкавала хлопцаў. – Язэп, Уладзь, давайце бліжэй да стала!

– Здаецца, далучыцца да нас Кузьма Чорны, Крапіва. А яшчэ – Глебка можа, Лужанін. І пішуць адметна. Пагаварыць з імі трэба. – Бабарэка як і не заўважаў жончын клопат.

– Адаме! Зноў за сваё... Ты госьцям паесьці, выпіць дай, а потым ужо і размовамі кармі.

І госьці заседзеліся да ночы, і спаць у Бабарэкаў палеглі. А раніцу Дубоўка зноў пачаў з таго ж:

– Трэба яшчэ і з Купалам параіцца, яму, як старэйшыну, прапанаваць да нас далучыцца.

– Ну гэта ты сам зробіш – на правах Купалавага любімца. – Пушча працёр сонныя вочы. – Ён цябе па ўсім Менску беларускім Пушкіным называе. Я перад ім – толькі Жукоўскі, гаворыць, – Пушча, усьміхнуўшыся, паспрабаваў нават падрабіць Купалаў голас.

14.

Устаноўчы сход новага літаратурна-мастацкага згуртаваньня сабралі 20 жніўня. Назву абгаварылі яшчэ раней – «Узвышша». Да ўстаноўцаў далучылася яшчэ тройка: Зьмітрок Бядуля, Сяргей Дарожны і Васіль Шашалевіч.

Зацьвердзілі статут, прынялі «Тэзісы да пытання аб утварэньні «Узвышша», сярод якіх: авалодваньне бездакорнай культурай беларускай мовы, выпрацоўка жыцьцёвай сімволікі, дасягненьне кантрастнай вобразнасьці і кампазіцыйнай дынамічнасьці, нацыянальная жанравасьць, разнастайныя фармальныя рэальнасьці.

А вось гэты тэзіс пісаўся Дубоўкам, Бабарэкам і Пушчам яшчэ тады – пры сустрэчы на Гарбарнай, калі ранішняе сонца зноў пачало гарэзна ўсьміхацца ў вокнах суседняга дома:

«Узвышша беларускае мастацкае літаратуры творыцца ня колькасьцю паэтаў і празаікаў, якія б асьмеліліся абвесіць сябе каманднымі высотамі, а якасьцю гэтай літаратурна-мастацкай прадукцыі, якая прыносіцца ў скарбніцу літаратуры з глыбінь сучаснасьці, узброенай ведамі, воляю, шчырым жаданьнем і энтузіязмам вялікай творчасьці. Толькі так утварыцца тое ўзвышэнства беларускае літаратуры, якое ўгледзяць вякі і народы».

– І хай яны хоць да пасінення дундычаць сваё «Трактар едзе: дыр-дыр-дыр. Мы змагаемся за мір!», – бадзёра пакпіў тады Пушча.

А ў адказ – на іх толькі ўзмоцнілі ціск, найбольш актыўнічалі тыя, хто вышэй тога «дыр-дыр-дыр» не маглі ўзняцца. Дый ня ўмелі...

14 лістапада 1926 года ў Менску распачалася Акадэмічная канферэнцыя па рэформе беларускага правапісу. Былі даклады, была гаворка – і пра мову, і пра літаратуру. І літаратура загаварыла – і пра сябе, і пра жыццё. Сярод дэлегатаў распаўсюджваўся машынапіс незвычайнага вершу; менчукі, прачытаўшы, насыярожана маўчалі, замежныя ж госці з цікавасцю прасілі перапісаць...

Вечарам у гатэльным нумары кіраўнік беларускага таварыства ў Латвіі Езавітаў даў Ластоўскаму прачытаць той верш, які меў назву «На ўшанаваньне новага падзелу беларускай зямлі»:

За ўсе краі, за ўсе народы сьвету,
І што былі, і прыйдуць што пасья,
Аздобленае горкім, цьмяным цветам
Зазнаць нам гора лёс блэгі паслаў.

<...>

Прыціх наш край: ад гутарак аскома...
Прыціх наш край: маўчаць, усе маўчаць.
Свабодай карыстаюцца сачкомы,
Каб тых, хто мысьліць, у вастрог саджаць.

<...>

На нашым карку торг спраўляе сьмела
Масква з Варшавай, з Рыгай і Літвой,
І наша змучанае катам цела
Штогодна новай кроіцца мяжой.

<...>

Пад вершам стаяла дата – 29 верасня 1926 году – і псеўданім: Янка Крывічанін.

Ластоўскі перачытаў уважліва – і спытаў крыху зьніжаквала:

– Дзе ўзяў?

– Меў нечаканыя запросіны на абед ад Гартнага. Там і далі перапісаць... Кажуць, ужо з тыдзень па Менску гэты верш ходзіць.

Ластоўскі сеў на ложак, склаў рукі – далоньмі адна да адной, памаўчаў, затым ціха сказаў:

– Гэты верш і я ўжо чытаў, яшчэ раніцай. Верш – як стогн, выбалены...

Гэта не падробка, і мне падаецца, я ведаю яго аўтара.

– То скажы, каму паціснуць руку?

– Гэтымі днямі яго штось не відно было...

У прадапошні дзень працы канферэнцыі, 20 лістапада, пасья агучваньня рэзалюцыі абвесьцілі перапынак. Тады яны і сустрэліся – дужы высачун з каротка падстрыжанымі валасамі, блакітнымі вачыма й строгімі брывамі і колішні прэм'ер-міністр Беларускай Народнай Рэспублікі, пісьменьнік і выдавец Вацлаў Ластоўскі, які пра тога высачуна ўжо шмат чуў і рэцэнзаваў у друку ягоныя кнігі.

– Дык вось ты які, Дуб-Дубоўка?! – ці спытаў, ці падзівіўся ён.

Парукаліся, і Ластоўскі ўважліва аглядзеў Дубоўку: галава крыху

набок (нібыта саромеўся свайго росту), погляд адкрыты, але з адбіткам якойсьці таямніцы...

Яны выйшлі на вуліцу, і там Ластоўскі прызнаўся, што завочна ўжо даўно ведае Уладзімера – яшчэ па віленскім часопісе «Маладое Жыцьцё». Распытаў пра клопаты ў Маскве, памаўчаў – і нарэшце прызнаўся:

– Мiane ўразіў некалі твой верш «Малітва ўцекача»... А тут, у Менску, далі прачытаць «На ўшанаваньне новага падзелу...» Янкi Крывічанiна... І хачу я... – Ластоўскі зноў сьціх, уважліва зазірнуў Дубоўку ў вочы. – Хачу, як рэдактар «Крывічанiна» і «Крывіча»... як няштатны пасланец Крывіі паціснуць Янку Крывічанiну руку, – і бадзёра працягнуў суразмоўцу сваю пяцярню.

Дубоўка таксама ўважліва ўгледзеўся ў Ластоўскага, затым абодва ўсьміхнуліся, і старэйшы абняў малодшага... (А верш, назваўшы па першым радку – «За ўсе краі, за ўсе народы сьвету...», перадрукаваў Езавітаў – у першым нумары віленскай «Беларускай Культуры» за 1927 год – са сваім допісам: «...гэты верш адбiваець праўдзiвыя настроi і думкi беларускага народу, у нетрах якога накіпаець пратэст процiў камiсарскiх гвалтаў...».)

А калі Дубоўка з Пушчам пасья канферэнцыі сядзелі ў рэстаранцыі – за вішнёвай аксамiтнай шырмай – і ўжо дапiвалі моцную каву, зусiм побач, за сьпiной, пачуўся знаёмы гарэзны сьмех.

Дубоўка вызiрнуў у шчыліну памiж сьцяной і шырмай – Наля какетнiчае ў вясёлай кампанiі: хтось у касьцюме з тройкай, пэўна, камсамольскi ці партыйны службовец (iх ён пазнаваў беспамылкова), праваруч ад яе – Алесь Дудар, якому даўно па-мужчынску хацелася набиць морду, і Александровiч – эх, Андрюша-Вырви глаз, налетаі, рабочий класс!..

– Ого! – Дубоўка ажно скалануўся. Заклаў за вуха цыгарэту – і да суседняй кампанiі. Iмпэтна падсеў на нiбыта адмыслова для яго пакiнуты стул, па-залiхвацку закінуў нагу на нагу, прывiтаўся. – Мне гэта... Не дае, шаноўныя таварышы, спакою адно пытаньне... – Гарэзьліва падпаліў цыгарэту, пусьціў на стол доўгі струмень дыму. – Што ўсё ж зьявілася першым: слова ці тое, што за iм разумеецца? – Заўважыў, як усе зьнерухомелі, чакаючы працягу. – Вось... Так і знаў, што ня ведаецца. А пачытаеш такіх шчанюкоў, – і кiўнуў на Дудара, затым – на Александровiча, – падумаеш, што напачатку і ня слова, а гаўканьне было. – I ўстаў, як нiчога ня здарылася, ступiў колькi крокаў да шырмы, затым рэзка крутнуўся: – Ах, во... Забыў. Калі на дуэль захочаце запрасiць, я да ваших паслуг. У Менску буду яшчэ з тыдзень.

Адразу ж яны з Пушчам і пайшлі да выхаду. Каля дзвярэй яго дагнала Наля.

– Уладзя, ты што гэта...

Але ён ня даў ёй дагаварыць, спыніў халодным:

– Iдзiце, Анастасiя Паўлаўна, за свой столiк. Не пакiдайце такой пашанотнай кампанiі...

15.

Найважнейшай задачай для iх было заснаваньне свайго часопiса. Правiльней – атрыманьне дазволу на яго выданьне, што ў гэпэўшнай дзяржаве дамагчыся было не прасьцей, чым у царскай.

Колькі лістоў складзена!
Колькі дзвьярэй адчынена!

І вось нарэшце свайго дамагліся. Сам Чарвякоў з асабістага фонду выдаткаваў на выданьне іхняга «Узвышша» невялікую субсідыю, і яны паверылі: часопіс зьявіцца.

І зьявіўся – у студзені 1927-га. І жыцьцё пайшло новымі кругамі: падбор матэрыялаў, рэдагаваньне, вычылка, друкарня (у Менску ня бралі, давялося пасылаць у Гомель), распаўсюд...

Рабілі бяз платы, нават ад ганарараў за свае публікацыі, каб зэканоміць болей, ня бралі.

Цешыла тое, што часопіс атрымаўся, што яго читалі, яго шукалі, – і да лета 1927 года наклад стаў большым, чым у «Маладняка», перарос дзье тысячы, а гэта значыць – «Узвышша» хутка зробіцца самаакупным, стане фінансава незалежным!

А ў адказ яшчэ больш люцелі іхнія апаненты. Цішка Гартны адмовіўся друкаваць новую Дубоўкаву кнігу «Наля», сказаў адкрыта, без дыпламатыі:

–Пакуль я кіраўнік Цэнтральнага выдавецтва, кнігі Дубоўкі ў Беларусі выходзіць ня будуць!

І што на такое можна адказаць? Чым? Хіба толькі зноў – новымі творамі...

Дубоўка мусіў друкаваць «Налю» ў Маскве – у выдавецтве народаў СССР. Выдавецтва ледзь ліпела, і аздоба кніжкі выйшла вельмі сьціплай.

Травенскі нумар «Узвышша» зьмяшчаў яго паэму «Кругі», прысьвечаную Бабарэку. «За натхненьне табе прысьвяціў Гэты твор пераходны, ламаны. У жыцьці давялося ісьці Да ясныя праз імжу і туманы», – былі там адкрытыя радкі да сябра. І задумвалася новая паэма, якой ужо і назва была – «І пурпуровых ветразяў узьвівы», і прадбачваўся новы раман, імя якому – Марыя...

16.

Цягнік фыркнуў, паднапяўся – і, набіраючы хуткасьць, зьнік.

І раптам так спакойна ім стала, як бывае адно ў дзіцячых снах – перад раніцай.

А быў дзень, і лета ў самай хмарнай вышыні, і густахмельныя ўзьлескі, якія палахліва спыняліся перад чыгуначным насыпам.

І зязюліна «ку-ку» за сьпіной.

І сьпешная сьцежка да недалёкай вёскі – летняга спачыну, дзе іх – Дубоўку з маладой жонкай – чакалі сем'і Бабарэкаў і Крапівы.

І лясная вёска з ласкавай назвай – Да-ра-га-на-ва.

І дзье гонкія ліпы з бадзёрымі пчоламі перад хатай.

І рэчка за падворкам.

І сонца над усім...

Дзьверы расчынены насыцеж. Вялікі букет кветак на сталі. Белыя фіранкі на вокнах варушыць скразьяк. Напалоханы чмель б'ецца ў шыбу.

І больш – нікога.

Выйшлі на падворак. Скошаная трава пасьпела адрасьці і мякка казытала босыя ногі.

Дубоўка лёг на копку пахкага сена, тварам да неба, да зманлівай недасяжнасьці. Марыя прысела побач.

Цішыня й цяплынь.

Цяплынь – і цішыня.

І зноў задуменнае «ку-ку», недзе зусім блізка, як за сьпіной, недзе зусім шчыра, як ад сэрца...

Яны пазнаёміліся восеньню 1927 года. У Беларускам клубе на Арбаце пачаліся курсы беларускай мовы, якімі кіраваў Дубоўка. Марыя – маладая настаўніца, за сьпіной у яе – Гомельская гімназія, Акадэмія камуністычнага выхаваньня, праца па разьмеркаваньні ў Кузбасе, два гады – у Сібіры. І вось – курсы роднай мовы...

Ён некалькі дзён прыглядваўся да гэтай сур'ёзнай дзяўчыны, якая садзілася на заднюю парту, але слухала ўважліва.

Напачатку здзівілі яе вочы – глыбокія карычневыя зрэнкі нібыта хавалі важную таямніцу, праменілі спакоем і мудрасьцю. Роўны нос падкрэсьліваў яе цвёрды характар, тонкія вусны – адказнасьць, надзейнасьць.

Аднаго разу пасья заняткаў ён правёў Марыю да яе кватэры – ад Арбату да Старой Сіманаўкі. Затым праводзіны перарасьлі ў доўгія шпацыры па вячэрняй Маскве, наведваньне тэатраў і канцэртаў.

Марыя падкупляла сваёй шчырасьцю, спагадай, дабрынёй, – і самастойнасьцю. Даўно страціла сувязі з сям'ёй, аднак не згубілася, яе заклала мужнасьць шляхецкага характару, яна шукала сябе ў гэтым няпростым жыцьці...

...– О-О! У нас госьці! – голас Бабарэкі. Ідзе радасны, на плячах малая дачка. За ім разорай, на якую зьвісаюць кветкі маку і зялёныя сыяблінны кропу, ідуць Ганна, жонка, і жонка Крапівы Лена. Даўгавязая постаць Крапівы завяршае купальную брыгаду.

Усе бадзёрыя, расчырванелыя, мокрыя, з рушнікамі – як сыцягамі.

– Дазвольце, таварышы кулакі й падкулачніцы, пазнаёміць вас і з маёй паловай... – Дубоўка ўзьняўся насустрач і прымружыў правае вока. – А ці знойдуцца ў гэтым маёнтку і нам апартаменты?

Летнія «апартаменты» – асобны пакой з вакном на рэчку – іх чакалі ўжо некалькі дзён.

У вяскоўцаў прыкупілі малака, яек, сала, гародніны, хмельнай «сыязіны». Днём, калі нагаварыліся, гулялі ў гарадкі. Выйгравалі часьцей Крапіва з Крапівіхай, як гарэзна пачаў называць Лену Дубоўка. Вечарам на беразе рэчкі бліз вогнішча адзначылі сустрэчу.

А раніцай Дубоўку разбудзіла новае «ку-ку». Зязюля то заціхала, нібыта задумваючыся, то зноў працягвала свае падлікі.

Ён ціха пайшоў да рэчкі і паспеў пакупацца – перш як у ёй адлюстравіцца сонца. А на беразе ўжо чакала Марыя.

– Ты ж можаш так застудзіцца, – пачала ўшчуваць. – Яшчэ ж дзень наперадзе!

– Так, Марылька, і дзень, і новае лета наперадзе! – Дубоўка скочыў на стромісты ўзгорак і працягнуў ёй руку. А Марыя нечакана войкнула і прыціснула да жывата руку.

– Што?! – насыцярожыўся Дубоўка, а Марыя ўсьміхнулася ў адказ і прыгладзіла яго мокрыя валасы:

– Ну як што? Я ж цяжарная...

* * *

3.X.1928, Масква

Бабарэку Адаму.

Братка Адам!

Атрымаў часопісь. Страшэнна многа памылак. Мабыць, трэба разьвітацца з Гомелем і даць друкаваць у Менску. Абмяркуйце гэта пытаньне... Трэба выдрукаваць невялічкую ўклейку з заўважанымі памылкамі...

Пішы, што добрага і дзе.

Вітаю нашых. Цалую цябе.

УЛАДЗІК,

каторы

ДУБОЎКА.

* * *

26.XI.1928, Масква

Браце Адам!

Паслаў вось табе вершы, а зараз і ішадую: ня трэба было пасылаць. Добра, што папрасіў быць цябе не чытаць нікому – бо дрэнна з мастацкага боку. Зараз прагледзіў іх яшчэ і прашу цябе не друкаваць іх зусім. Чаму? – Напісаны яны, выключаючы двух, даўно і аб'яднаны выпадкова пад назвай “Пярэсты букет”. Ці зьяўляюцца яны ўзорнымі для мяне? – Не. Адно – толькі могуць быць скарыстаны супроць нас: “вось як пішуць! Кусі яго!”. Дзеля гэтага, лепш не друкауй. Тым лепш, што я ў шосты № прышло добры артыкул...

Наогул, адносна вершаў – справа дрэнь. Не таму, што “выпісаўся” я – гэта глупства, бо якраз наадварот – пішу і чытаю шмат. Але нешта іншае, больш глыбокае. Бардак, у які пачынаюць ператвараць справу беларускае культуры, немагчымаць змаганьня з шкоднікамі на культурным фронце, вялікія перашкоды, якія ставяць увесь час перад намі – робяць сваю справу. Я пачынаю глядзець на гэта як на нейкае пагане балота, ад якога хочацца быць далей. Мэліяраваць можна і варта толькі такія плошчы, якія знаходзяцца вышэй узроўня вады... Такім чынам, справа наша прападае марна: няма як мэліяраваць... Вось такія думкі пакуль адбіваюць ахвоту ад вершаў. Сапраўды, што пісаць і як пісаць? – Лірыку “голую”, каб нехта ў тваё інтымнае пляваў і смаркаўся? Грамадскія матывы? А хто яго зараз ведае, я цяпер ні з кім не гавару нават, ня тое што пісаць пра грамадскія матывы: члены ЦК аказваюцца вінаватымі ў розных ухілах, што ж казаць пра нас, грэшных? Пра што ж пісаць? Браць тэмы далёкія? Вось як капанешся ў далёкія тэмы, дык там і нацыяналізмы і містыка. Такім парадкам, я зусім лагічна прыйшоў да вываду: вершы зараз нікому не патрэбны, бо – тым больш на Беларусі – яны наогул скампраметаваны...

Пасылаю табе зборнік юнацкіх вершаў А. Блока і часопісь “Новые Пропилеи” – як узор выданьняў. Глядзі на часопісь – набор такога фармату, як у нас, а папера большая і выглядае лепш. Такжа і вокладка... Бяда, што ў краіне папярковы голад...

Пішы, што добрага наогул. Як гадуецца Аня з дзеткамі, як Кандрат наш Краніва з Ленай?

Вітай Гарэцкага Гурька ды і Максіма такжа, калі бачыш іх. Зусім я адарваны ад вас, ад ваішых навін.

УЛАДЗІК.

17.

На пачатку 1929-га часопіс «Узвышша» апублікаваў яго новую паэму «І пурпуровых ветразяў узвівы». Дубоўку здавалася, што ён уклаў у яе ўсе свае думкі, усе трывогі, усе прадчуваньні і засьцярогі, што з месяца ў месяц не давалі спакою ні яму, ні ўсяму згуртаваньню.

Развага і пачуцьцё, Матэматык і Лірык сышліся на старонках ягонае паэмы – як сышліся ў жыцьці новае і спрадвечнае. Усё, што адбывалася ў імклівай рэальнасьці, перадавалася вершавана-афарыстычна.

Матэматык крытыкуе Лірыка:

Ты не шукаеш вобразаў рэальных,
даступных і карысных у змаганьні...
У нашы дні руін і будаўніцтва
паэт на фроньце антырэлігійным
павінен быць,
а не бадзяцца недзе
па балотах палескіх і выгарах.

А Лірык глядзіць далей:

У нашы дні радасьці і гора
патрэбны дойліды й дзеньдзівары;
аднолькава іх права на паветра,
ды і на сонца такжа.

Для ілюстрацыі сваіх думак Лірык расказвае некалькі казак, у адной з якіх паўстаюць начныя здані – партрэты літаратурных ліхвяроў, далакопаў «Узвышша». Найбольш пазнавальным з іх атрымаўся Гар-тны:

Вось ідзе адкрыты чэрап,
ён мазгі нясе ў партфелі,
свае іклы злосна шчэрыць,
каб яму асанну пелі.

Паэма ўзарвала літаратурны Менск. З шалёнай і пагромнай крытыкай накінулася на аўтара Беларуска асацыяцыя пралетарскіх пісьменьнікаў, створаная з парэшткаў «Маладняка». З даўжэзным ваяўнічым артыкулам дэбютаваў у «Савецкай Беларусі» Бэндэ – будучы крытык-далакоп нацыянальнай літаратуры. А за ім – ледзь ня хорам: Гародня, Барашка, Мурашка, Канакоцін, а затым стрэліла і «Зьвязда», афіцыйны орган ЦК КП(б)Б. У Матэматыку пазналі бальшавіка, якога перамагае Лірык – узвышавец, а Дубоўка, маўляў, прапануе чытачу выбар: «пайсьці з гэтымі дурнымі бальшавікамі ці з намі»...

Пагромную буру Дубоўка паспрабаваў суняць лістом у «Зьвязду»: мая паэма вытлумачваецца няправільна варожымі крытыкамі. Аднак гэта абудзіла яшчэ мацнейшы супраціў. Яго апафеоз – асобная дыскусія ў будынку Беларускага дзяржаўнага тэатру. Прышло шмат народу, многім не хапіла месца. Як па спектаклі – спланаваныя

выступы з асуджэннем. Ні аўтару, ні ягоным сябрам не далі слова, што абурыла некаторых прысутных, – і сустрэча затым ледзь не перарасла ў мітынг.

Гаворка перакінулася ў студэнцкія аўдыторыі, перайшла і на Украіну, у Расію.

Аднойчы Дубоўку выклікалі ў ЦК Усерасійскай кампартыі. Сустрэў, усміхаючыся ў невялікія вусы, загадчык аддзела друку Платон Кержанцаў:

– Ведаеш, да нас дайшоў почут пра тваё творства... Я дасканала вывучыў усю справу, параіўся з многімі. Здаецца, у цябе ёсць усе задаткі генія... – і зірнуў з-падліба, сур'ёзна. – Я прапаную табе сваю падтрымку. Падтрымку і апеку. Адна ўмова: кідай сваю правінцыю. Пішы паруску. І станеш у нас адным з першых...

І на тое ўсміхнуўся ўжо Дубоўка.

– Ведаеце, – сказаў, – я ўдзячны вам за ўвагу... Аднак мову, як і маці, не выбіраюць. І змяніць яе без душэўных стратаў немагчыма...

* * *

29.XII.1929, Масква

Браток Адам!

...Справа не ў прызнанні неіснуючых у нас памылак на агульнай лініі. У тым уся бяда наша, што мы вялі вытрыманую, чоткую лінію ў літаратуры, а прадстаўнікі ЦК балталіся як барановы муды між ног Цішак Гартных ды інш. У тым і ўся бяда наша: “трэба было ўмазацца”. А мы не захацелі мазацца, а мы змагаліся супроць рознай пошкудзі, якая цалкам збанкрутавала. Больш: няёмка нас зачыніць за ўсё гэта. Дык вось нам прапануюць: прызнайце, што ваша лінія памылковая. Як толькі мы прызнаем гэта, нам адразу, не чакаючы ні хвіліны, які Функ перадавіцу напіша: “Даўно трэба было зачыніць гэту публіку”... Выключна для гэтага і патрабуюць ад нас “прызнаньня” “памылак”...

Не папушчайцеся ні на ёту! Няхай лепш зачыняюць...

Ваш УЛАДЗІК ДУБОЎКА.

* * *

30.XII.1929, Масква

Браце Адам!

Пытаньне яснае і бясспрэчнае...

Трэба распусціць арганізацыю, ня трэба чакаць, пакуль нас па адным будуць кампраметаваць і дыскрэдытаваць раз'южання Цішкі.

Справа не ў прызнанні неіснуючых памылак. Справа ў той “сделке”, якую заключылі з Цішкам Гартным і яму падобнымі і якая павінна быць захавана ад нас “дымавой завесай”. З Масквы гэта відно лепей.

Выдрукуйце – № 9-10, каб выканаць абавязак перад чытачамі, разашліце назад сёлетнюю падпіску – і годзе.

Сумна, але нічога ня зробіш. Дарэмна траціць час на хваляваньні, на сходы. Толькі абавязкова схадзецце ў ГПУ. Трэба выясьніць пытаньне менавіта з ім.

Вітаю цябе. Цалую.

УЛАДЗІК.

Аднак ГПУ ня спала – і само «запрашала» ўзвышаўцаў на размовы. І сачыла. І ахвотна “вучыла”. Не пасьпелі Дубоўкавы лісты прыйсьці ў Менск, як ён сам атрымаў дзіўнаватую тэлеграму: «УЛАДЗЯ Л І К ЗАБРАЛІ ТУДЫ ПРЫЯЗДЖАЙ РАТАВАЦЬ СТАНОВІШЧА АДАМ».

У той жа дзень Дубоўка сьпешна выбраўся ў Менск. Калі прыехаў, «Л» і «К» – Лужанін і Крапіва – былі ўжо на свабодзе.

– Нічога страшнага, пагаварылі ды адпусьцілі, – холадна адказаў на сяброўскія распыты Крапіва. Больш шчодрым на каментары быў Лужанін.

– Ды праз дзевак усё... – тлумачыў зьбянтэжана, хоць і ўсьміхаўся. – У педтэхнікуме неяк я прачытаў Крапівоўскую эпіграму... Пра ўхілы. Памятаеце:

– У твае, браток, кабылы
заўважаюцца ухілы:
хвост направа служыць крыва,
а налева зьвісла грыва.

– Што ты, дзядзя, што ты, мілы,
то ж ня гора – благадаць:
каб ня гэтыя ухілы,
дык і цэнтру б не відаць!

А Надзька, мая колішняя сімпатыя, праз дурную рэўнасьць выставіла нас з Кандратам перад адпаведнай грамадскасьцю як прапагандыстаў контррэвалюцыйных паклёпніцкіх пашквіляў. Вось і пазвалі на высьвятленьне... А пасья размоў выпусьцілі, даравалі...

На гэтым і разышліся. А калі Дубоўка і Бабарэка засталіся ўдвох, апошні падрахаваў:

– Не падабаюцца мне гэтыя “высьвятленьні”... Сёньня раніцай Бядуля адкрыўся, што й яго ў ГПУ выклікалі... Прапанавалі стаць сакрэтным агентам. Казаў, што адмовіўся...

*Заканчэньне
у наступным нумары.*

